

תוכן העניינים

י	מהדורת הביאור – עיקרי ייחודה ותועלותיה
יג	פתח דבר
לו	ברכות והסכמות
3	מבוא למשנה תורה
5	הקדמה
13	מצוות עשה
30	מצוות לא תעשה
58	מבנה הספר

73 המדע

75	מבוא לספר המדע
79	הלכות יסודי התורה
115	הלכות דעות
145	הלכות תלמוד תורה
169	הלכות עבודה זרה וחוקות הגויים
217	הלכות תשובה

247 נספחים ומפתחות

249	לימודי "חול" במשנת הרמב"ם
255	מפתח תרי"ג מצוות
258	הצומח בספר המדע
260	מקורות וראשי תיבות בביאור

מהדורת הביאור – עיקרי ייחודה ותועלתיה

נוסח הרמב"ם

✦ הנוסח

הנוסח מבוסס על הנוסח שבמהדורת הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל והשוואתו לנוסח שבכתבי יד משובחים ומדויקים, ובפרט כתבי היד התימניים, הידועים במהימנותם, וכתב היד המאושר בחתימת ידו של הרמב"ם לספר המדע ולספר אהבה. בנוסח זה תוקנו סילופי הצנזורה הנוצרית ואלפי שיבושים אחרים שנפלו בדפוסי החיבור במהלך הדורות. נוסח זה מעניק ללומד את הביטחון הנחוץ שלפניו נוסח הרמב"ם המדויק כדי לדייק בו ולצטט ממנו. ההבדלים בין נוסח זה לבין נוסח וילנא הנפוץ הם למעלה מ-10,000 שינויים ושיבושים, מהם עשרות רבות יש בהם הבדלי משמעות מנוסח הדפוסים מן הקצה לקצה.

✦ חלוקת ההלכות

חלוקת ההלכות נעשתה אף היא על פי החלוקה המקורית בכתבי היד כפי שהיא במהדורת הרב קאפח בהשוואה לשאר המהדורות המדויקות. לכל הלכה בכתבי היד קבענו פסקה לעצמה. בחלוקה המקורית ההלכות קצרות, "כדי שיהיו סדורים על פה" (הקדמה למשנה תורה, מ). חלוקה מקורית של ההלכות מאפשרת הבנה נכונה של ההלכה בהקשרה ושל סדר הנושאים בפרק. מספור ההלכות במהדורה זו הוא על פי החלוקה שבדפוס וילנא הנפוץ, ומשום כך לעתים הוא בא באמצע הלכה. כשמספר ההלכה בדפוס מתפרס על פני הלכות רבות, מספרנו את ההלכות: א₁, א₂, א₃ וכו'.

✦ חילופי הנוסח

חילופי הנוסח המשמעותיים בלבד סומנו בתוך הביאור עם הפניית כוכבית (*) בגוף ההלכה. ציון חילופי הנוסח הללו חוסך ללומד את הצורך להשוות נוסחים מקבילים. השינויים נלקחו מתוך המהדורות המדויקות: מהדורת הרב קאפח (ק'), מהדורת "יד פשוטה" לרב רבינוביץ' (י'), מהדורת "מכון ממרא" (מ'), מהדורת "רמב"ם מדויק" לרב שילת (ש'), חילופי הנוסח שבמהדורת פרנקל, כתב יד אוקספורד החתום על ידי הרמב"ם (א') ועוד כתבי יד. אף הערנו על הנוסח על פי תשובות הרמב"ם וצאצאיו.

✦ האיורים

כל האיורים והקטעים בכתב סופר סת"ם שבנוסח הרמב"ם, שורטטו מחדש מעשה אומן בנאמנות למקור ונוספו עליהם שרטוטים לביאור, חלקם זהים לציורים שצייר הרמב"ם בכתב היד לפירוש המשנה.

✦ ניקוד ופיסוק

הספר מנוקד ומפוסק וכל ראשי התיבות מפוענחים. מילים מיוחדות נוקדו בנאמנות למקור כניקודן בכתב ידו של הרמב"ם בפירושו למשנה.

✦ הפניות

הוספנו הפניות מלאות לפסוקי המקרא, כולל ציון שינויים מנוסח המסורה, וציטוטים המשלבים מספר פסוקים. בכל מקום שיש דילוג שלא צוין בכתבי היד הוספנו שלוש נקודות בסוגריים מרובעים [...]. אף הוספנו הפניות פנימיות ("כמו שביארנו" וכיו"ב) בדברי הרמב"ם.

הביאור

✦ הקדמה

"יד פשוטה" לרב נ"א רבינוביץ שליט"א, וכן בחיבוריהם של צאצאי הרמב"ם ונושאי כליו לדורותיהם.

לכל ספר מצורפת הקדמה המתארת את נושאו, את סדר חטיבות ההלכות שבו, הגות מרכזית החוזרת את הספר ורעיון החותם אותו.

✦ כותרות ומבנה הפרקים

הביאור כולל: • ביאור מילים קשות • ביאור ההלכה • השלמת פסוקי המקרא • הפניות להלכות מקבילות ומשלימות ברמב"ם • דברי הגות קצרים • תיאורי החיים (ראליה) וזיהוי החי והצומח • איורים, טבלאות ורישומים • הקדמות וסיכומים במקומות הנדרשים • חילופי נוסח.

לכל פרק ניתנו כותרת קצרה וכותרות משנה בתוכו המציינות את נושא הפרק או נושא ההלכות ומסייעות להתמצאות ולזיכרון. לוח הנושאים בא בהקדמה לכל חטיבת הלכות, והוא מעניק במבט אחד תמונה כללית של כל ההלכות.

✦ המפתחות והנספחים

✦ פסוקי המקרא

מפתחות עשירים ורבים המסייעים למצוא כל נושא בקלות ונספחים המשלימים את תורת החיים שבמשנת הרמב"ם.

בהקדמת כל חטיבת הלכות הבאנו את פסוקי המקרא העיקריים להלכות עם כותרת וביאור קצר, כדי לחבר בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה, שמשנה תורה הוא סיכומה.

✦ תמונות צבע

✦ הביאור

תמונות צבע מרהיבות הממחישות מגוון נושאים בספר.

הביאור הקצר, המכוון לפשט העניין, הבא לבאר את הרמב"ם על פי דבריו ברחבי משנתו – רמב"ם על פי הרמב"ם: בספר "משנה תורה", ב"פירוש המשנה", ב"מורה הנבוכים", ב"מילות ההיגיון" ב"שו"ת הרמב"ם" וב"כתבים רפואיים", וגם כפי שהעלו בכתביהם חכמי ישראל שהלכו בדרך זו בהבנת הרמב"ם, ובעת האחרונה במהדורתו של הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל ופירוש

✦ סימוני הלכות

הלכות יסודיות ומושגים מסוימים ברקע אפור, וכן מספרי הלכה של הלכות נפוצות ומרחיבות, שאינם פרטי פרטים. הסימון מזמין הן את הלומד החדש או מי שאצה לו הדרך להכיר מהר את הספר ולהעמיק בהלכות הנפוצות, הן את מי שבקי בהלכות אך מבקש לזכור את הכללים ההלכתיים.

העיצוב

✦ עיצוב העמוד

✦ עיצוב הכרך

מהדורה קלה, כרך לכל ספר (מתוך מהדורה גדולה של כל משנה תורה ב-4 כרכים בכריכה קשה). כך מתאפשרת נגישותו של החיבור, ובכך להועיל וללוות כל לימוד.

המקור והביאור באים טור מול טור כדי להקל על הקורא בקריאה משולבת של המקור והביאור.

✦ הרמב"ם היומני

ציון תחילת הלימוד של שלושה פרקים בכל יום ③. בהקדמה למשנה תורה בא גם הציון ① ללימוד פרק אחד בכל יום.

פתח דבר – בשערי החיים

התוכן

פרק ג – הביאור

- מהדורות הביאור הקיימות: דיון במקורות הרמב"ם • השגות הרב"ד • פרשנות הנאמנה למקור
- דרך הביאור במהדורתנו ותועלותיו: הביאור • תורת חיים • הכותרות ומבנה הפרקים • פסוקי המקרא • הקדמות • המפתחות והנספחים

פרק ד – חתימה

- אל ארמון המלך • קריאה • בקשה • שלמי תודה • הערות

פרק א – משנה תורה

- שם הספר • בשם ה' אל עולם • "משנה תורה" – כל התורה • "משנה תורה" – לכל העם • ספר מופת • הלכות והליכות • "משנה תורה" ו"מורה הנבוכים" • יתרון המהדורה והנחיה ללומד

פרק ב – נוסח משנה תורה

- מהדורות נוסח החיבור: הטופס המקורי • הדיוקן כמשל • למעלה מעשרת אלפים שיבושים • המהדורות בדורנו
- מאפייני נוסח הרמב"ם במהדורתנו: נוסח ההלכות וחילופי הנוסח • חלוקת ההלכות • הפיסוק • הניקוד • הפסוקים • הפניות "כמו שביארנו" • האיורים • ציוני הרמב"ם היומי

"דַּע אֵת אֱלֹהֵי אָבִיךָ וְעַבְדְּהוּ, בְּלֵב שְׁלֵם וּבְנֶפֶשׁ חַפְצָה
כִּי כָל לְבָבוֹת דּוֹרֵשׁ ה', וְכָל יֶצֶר מַחְשְׁבוֹת מִבֵּין
אִם תִּדְרָשְׁנוּ – יִמְצָא לָךְ, וְאִם תִּעְזְבוּנוּ – יִנְיַחֲךָ לְעַד"
(דברי הימים"א כח,ט)

"פֶּלֶס מַעְגַל רְגְלֶךָ וְכָל דְרָכֶיךָ יִכְנוּ"
(משלי ד,כו)

כבר כללו חכמים עליהם השלום כל העניין הזה בלשון הקצר ביותר שיכול להיות, והקיפו את העניין היקף שלם מאוד מאוד, עד שכאשר אתה מתבונן בקוצר אותם המילים איך נאמרו על העניין הגדול והעצום הזה בכללותו, שכבר חוברו בו חיבורים ולא הקיפו את כולו, תדע שהוא נאמר בכוח אלוהי בלי שום ספק כלל.

העומד מול מלאכת שמים מרשימה זו אינו יכול להישאר שווה נפש, לא לנוכח היצירה המופתית שלפנינו ולא לנוכח דרך בנייתה: מפעל אדירים של איש אחד שטבעו נודע בעולם עוד מפירושו המשנה שכתב בצעירותו. ואף על פי שהקדיש את זמנו גם להנהגת קהילתו ולשיעורי תורה, סיים את חיבורו לבדו תוך זמן קצר, עשר או לכל היותר ארבע-עשרה שנים.² אין זאת אלא שסיוע אלוהי ליווהו בעבודתו.

ספק אם אפשר להקיף את תורת ישראל וחכמתה טוב יותר ממה שעשה הנשר הגדול, ומה נאים הם הדברים שנאמרו עליו במהלך הדורות: "ממשה עד משה – לא קם כמשה".

ברוך אתה ה' אלוהינו ואלוהי אבותינו, שהחיינו וקיימנו, במלוא משמעות המילים, והגיענו לזמן הזה, להעמיד לפני כל בית ישראל את חיבורו של מורנו הגדול הרמב"ם, ספר "משנה תורה", בהוצאה מהודרת, מוגהת ומאירת עיניים, מלווה בביאור, בניסיון להתקרב עד מקום שידנו מגעת לנוסח שיצא מתחת יד רבנו הקדוש משה בן מימון, מאור האפלה, הנשר הגדול,¹ ולביאור הנאמן לדבריו כפי שעולה ממשנתו הרחבה.

"משנה תורה", חיבור מופלא זה של זיו התורה, אשר לפניו לא היה כמוהו, ומאז ועד עתה אין כמוהו, כליל השלמות הוא בהיקף העניינים הכלולים בו, במיון הדברים ובסדר המופתי של הצגתם, בלשונו המלוטשת של הרמב"ם ובדיוק התיאור והניסוח.

לא פעם הרמב"ם מתפעל מדרכי הניסוח המדויקות של חכמי המשנה, שהשכילו לתאר במילים אחדות עניין עמוק ושלם בהליכות החיים, אשר הוא עצמו נזקק לבארו בכמה פרקים. דומה שדבריו הנפלאים בעניין זה ראויים להיאמר אף על חיבורו שלו (הקדמת מסכת אבות, סוף פ"ה):

פרק א: "משנה תורה"

שם הספר

בהקדמתו לחיבורו, הרמב"ם עומד על משמעות שמו של הספר (הקדמה, ט). וזה לשונו:

לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה, לפי שאדם קורא תורה שבכתב תחילה, ואחר כך קורא בזה, ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם.

דורות שלמים לא הבינו אל נכון מטרת הצהרה זו, כפי שנבאר אותה להלן, ואף ראו בקריאת שם זה לספר, כאילו הוא משני בחשיבותו לתורה, מעשה נועז מדי, ולכן דבק בו הכינוי המעודן יותר 'היד החזקה', הן כציון ל"ד הספרים שבו, כלומר ארבעה עשר, הן משום שבפסוק האחרון המסיים את התורה נאמר:

ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל.

נדמה שהפסוקים המלמדים על חובת המלך לכתוב לעצמו ספר תורה שני, נוסף על הספר שצריך לכתוב לעצמו כל יהודי, עמדו לנגד עיני רבנו (דברים יז, ח-ט).

והיה כשכתבו על כסא ממלכתו, וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלוים. והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה את יי אלהיו לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה לעשותם. לבלתי רום לכבו מאחיו ולבלתי טור מן המצווה ימין ושמאול, למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.

בחירת שם זה לחיבור מקבלת אם כן משמעות נוספת. זהו ספר מלכות, ספרם של בני המלכים, כמו שאמרו חכמים: "כל ישראל – בני מלכים הם".³

בשם ה' אל עולם

הרמב"ם, כאברהם אבינו בשעתו, מחדש את היסודות שאבדו, וקורא "בשם ה' אל עולם". ראה גם ספר המצוות, עשה של אהבת השם. הקריאה הזו פותחת יותר מ-26 פעמים את חיבוריו של הרמב"ם: היא נמצאת בכל אחד מ-14 הספרים של "משנה תורה", בכל אחד מששת סדרי המשנה שפירש, בכל אחד משלושת החלקים של "מורה הנבוכים" ובכל אחת מאיגרותיו החשובות. הקריאה היא קריאת קידוש השם. יש מנהיג לעולם! "עולם" בלשון המקרא מציין מושג של זמן, נצח, אך הרמב"ם מפרש

אותו גם במובן של מקום: ה' הוא בורא העולם. יתר על כן, הקריאה הזו מכוונת ליושבי כל העולם, לכל בני האדם (מ"ג, כט; עבודה זרה א, 51). הקריאה הגדולה של הרמב"ם, כקריאתו של אברהם אבינו, פונה לכל בני אנוש להכיר בה', שהרי "התורה היא אב לכל" (פה"מ עדויות ח, ז; וראה ביאורנו מלכים יב, 2), ובימות המשיח "יחזרו כולם לדת האמת" (מלכים יב, א), והרי ספר התורה "הוא העד הנאמן על כל באי העולם" (ספר תורה י, א). זוהי קריאה לדעת את האמת ולהכיר בה, "כי בידיעת האמת מסתלקת האיבה והשנאה" (מ"ג, ג, יא), והעולם נעשה טוב יותר.

"משנה תורה" – כל התורה

במבוא לספר "משנה תורה" (להלן עמ' 3, עיין שם), עמדנו על הסיבות לכתיבת הספר, על מטרתו הספר ועל קהל היעד שלו, התקפות בימינו אף יותר. כאן נחדד את אחת המסקנות הנובעות מתפקידו של הספר.

אין לנו ספר כמו "משנה תורה", שהאדם יכול לקרוא בו ולהבין את התמונה הכללית בעולמה של היהדות בלי סטייה, בלי שטטוש, בלי דעות רבות, זה אומר בכה וזה אומר בכה, העלולות להפקיע מן האדם את היכולת לחיות חיי תורה בשלמותם מבלי לחשוב ש"כאילו המטרה והתכלית היא ההכשרה בויכוחים, לא יותר" (איגרות הרמב"ם, עמ' רנח').

השבת כבודה הראוי של התורה תתאפשר רק עם הקפת כל פרטיה, הכוללים את כל יסודות האמונה, שהם אמת בכל זמן ומקום, ואת כל הדין והמעשה לעם ישראל, בין המחוייב עתה בין הנשאף והנרצה, שיתחייב במהרה בימינו, עת ייכון עולם במלכות שדי.⁵ זו משמעותו של הפסוק הבא בפתיחת הספר: "אז לא אבוש בהביטי אל כל מצוותיך" (תהלים קיט, ו). כלום אפשר לתאר את כבוד התורה ואת כבוד עם ישראל מבלי חזון המקדש ודרכי הטהרה? מבלי עבודת הארץ ויישובה? מבלי הנהגת הסנהדרין והדר המלכות? מבלי יפי המשפט העברי המקורי ואמיתתו?

דבר מפליא הוא שבעיצומה של חשכת הגלות הארוכה, בשעה שהיו ישראל רחוקים מארץ קודשם ובשפלות מאין כמוה, "דווים דחופין ומסוחפים ומטורפים וייסורין באין עליהן",⁶ אז הרמב"ם חלצו בקנאה טהורה לה' והגיה אור גדול לעם ההולכים בחושך. ואלה דבריו באיגרתו לתלמידו החביב עליו כבנו, ר' יוסף ב"ר יהודה, אשר למענו נכתב ספר "מורה הנבוכים":

תורה כולם בלשון ברורה ודרך קצרה, עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכל.

לפיכך קראתי שם חיבור זה "משנה תורה", לפי שאדם קורא תורה שבכתב תחילה, ואחר כך קורא בזה, ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם.

נמצא אם כן שספר "משנה תורה" נועד גם לכל מנהיג תורני. המציאות שלנו כיום חסרה את הדרישה להכיר את התורה כולה, ואין ספק שמפני כך, בין השאר, באים קלקולים בהוראת התורה. חסרונה של הסנהדרין ניבט מכל עבר לנוכח התפרקות התורה לאלפי רסיסים וזרמים.⁷ החזון הגדול שבחיבור זה הוא מסר ישן-חדש, בהיר יותר מן המשנה, תמציתי יותר מן התלמוד, בתיאור חי של מה שיש ומה שעתיד להיות, הדוחף את האדם קדימה אל מה שחסר לו. עניין זה דורש שינוי תודעתי ארוך טווח, שבעזרתו נזכה להעמיד מנהיגים המכירים את השאיפה היהודית, את מכמני התורה שבעל פה ואת הודה הנכבד. רק אם אנשים יסתכלו רחוק, הם לא יאבדו את הדרך שמולם. מימוש החזון בוא יבוא.

"משנה תורה" – לכל העם

הספר נכתב לכל, ו"כתר תורה" – הרי הוא מונח ועומד ומוכן לכל... כל מי שירצה – יבוא וייתול" (תלמוד תורה ג,א). ועל לימוד ההלכות אומר רבנו (יסודי התורה ד,ג):

ואפשר שידעם הכל: גדול וקטן, איש ואשה, בעל לב רחב [הבנה מעמיקה] ובעל לב קצר [הבנה שטחית].

ואמנם משעה שכתב הרמב"ם את חיבורו זה, משמשת תורתו בסיס לכל דיון תורני, ואין איש המבקש לפלס דרך אמת בתורת משה רבנו שאינו עוסק בדברי רבנו משה, הרמב"ם. אלפי חיבורים ופירושים נכתבו על חיבורו זה, אלו מקשים ואלו מתרצים, אלו מצדדים בו ואלו מתנגדים לו, והוא נעשה עד מהרה לנחלתם של תלמידי חכמים ושל כלל העוסקים בתורה, ואף חוקרים ומלומדים מצאו בו מקום להתגדר.

ואולם ברבות הימים נשתרשה הדעה שהספר קשה ללימוד, ושאינן אדם יכול לקרוא בו ולפסוק הלכה על פיו מבלי לדעת תחילה את מקורותיו בתלמוד. כנגד דעה זו כבר כתב מרן רבי יוסף קארו, מחבר "שולחן ערוך", בחיבורו "כסף משנה", על השגת הראב"ד הבאה בסוף הקדמת "משנה תורה":

ויכול כל חכם לב מהבאים אחריו לסמוך על ברירתו של רבנו. ואם ימצא איזה חכם גדול שלא ירצה לעמוד על ברירתו, עד שישקול גם הוא במאזני

דע שאני לא חיברתי ספר זה [=משנה תורה] כדי להתגדל בו בישראל ולא כדי לקנות לי שם... ואמנם [=אלא] חיברתי, וה' הוא היודע, לעצמי תחילה,⁷ להקל הדרישה והחיפוש למה שאצטרך אליו, ולעת הזקנה, ולשם ה' יתעלה, לפי שאני באמת קנא קנאתי לה' אלהי ישראל בראותי אומה מבלי ספר מחוקק כולל באמת ומבלי דעות אמתיות ומבוררות, ועשיתי מה שעשיתי לשם ה' בלבד.⁸

בהמשך דבריו עולה החזון המאפיין את כתיבתו:

וכל מה שתיארתי לך על מי שלא יקבלוהו כראוי לו, אין זה אלא בדורי. אבל בדורות הבאים, כאשר תסתלק הקנאה ותאוות השררה, יסתפקו כל בני ישראל בו לבדו.

כמוכן, לא כל פסק הלכה של הרמב"ם התקבל על כל הפוסקים בדורות שאחריו, ויש שנטו אחריו יותר ויש שנטו פחות, אך עדיין אחד ויחיד הוא הרמב"ם, שגרם לכך שספרו מעורר בלב הלומד את החזון הגדול למימושה השלם של התורה, לשאיפה למימוש המציאות בשלמותה, ולא רק לדין ועיון שאין בהם מעשה.

כל הלכה היא מסר הגותי. היא באה מרעיון גדול והולכת ליעד מאחד גדול (כפי שנטרס להלן, הלכות והליכות). לכן שלמותה של התורה העוסקת בכל היבטי החיים כה חשובה. אמירה זו איננה רק רעיון הגותי אלא הלכה למעשה. בזמן שהמציאות מתוקנת, אין תלמיד חכמים מתמנה לרב לפסוק הלכה בעניין מסוים, אלא אם הוא בקי בכל התורה כולה (סנהדרין ד,ח):

ויש להם [מותר להם, לסנהדרין] למנות לכל מה שירצו, לדברים יחידים, והוא שיהיה ראוי לכל הדברים.

כיצד? חכם מופלא שראוי להורות בכל התורה כולה, יש לבית דין לסמוך אותו וליתן לו רשות לדון, לא להורות באיסור והיתר. או ייתנו לו רשות להורות באיסור והיתר, לא לדון דיני ממונות. או ייתנו לו רשות לזה ולזה, אבל לא לדון דיני קנסות. או לדון דיני קנסות, אבל לא להתיר בכורות במומן. או ייתנו לו רשות להתיר נדרים בלבד או לראות כתמים. וכן כל כיוצא בזה.

גם לפסיקות שאינן דורשות מימונות גדולה מדי, להתיר נדרים או לראות כתמים, צריך לדעת את "כל התורה כולה". והביטוי הוא אותו ביטוי מוכר לנו מן ההקדמה לספר "משנה תורה":

וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בעניין האסור והמותר והטמא והטהור עם שאר דיני

אני צויתי או עלתה על לבי שאשורף כל הספרים שנעשו לפניי מפני חיבורי? ! והלא בפירוש אמרתי בתחילת חיבורי שלא חיברתי אותו אלא מפני קוצר הרוח, למי שאינו יכול לירד לעומק התלמוד ולא יבין ממנו דרך האסור והמותר, והארכתי בדבר זה הרבה.

וכן נראה גם מדקדוק דבריו בחיבור זה (תלמוד תורה א,א):

והיבב לשלש זמן למידתו: שליש בתורה שבכתב, שליש בתורה שבעל פה, ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מדבר, וידמה דבר לדבר, וידין במידות שהתורה נדרשת בהן, עד שידע היאך הוא עיקר המידות, והיאך יוציא האסור והמותר, וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה. ועניין זה הוא הנקרא 'תלמוד'.

ודברי קבלה [נביאים] בכלל תורה שבכתב הן, ופירושו בכלל תורה שבעל פה, והעניינות הנקראין 'פרדס' בכלל התלמוד.

נמצא ששלושה דברים יש לפנינו: א. לימוד התורה שבכתב, דהיינו המקרא; ב. לימוד התורה שבעל פה, ובוה כלולים גם הפירושים למקרא; ג. לימוד התלמוד, ואין הכוונה למוכן המצומצם של לימוד התלמוד הבבלי והירושלמי, אלא לשיטה של הסקת מסקנות, המצויה במכלול המקורות, כגון מדרשי ההלכה וכדומה. מכל מקום, בביטוי 'תורה שבעל פה' מתכוון הרמב"ם, כפי שאפשר לראות ממקומות אחרים (ראה פירוש יד פשוטה), להלכות פסוקות, ובעיקר ל"משנה תורה".

וכפי שהבאנו לעיל, מי שמתחיל ללמוד, קורא בתורה שבכתב ועובר לתורה שבעל פה, לימוד המתחיל בספר "משנה תורה", ורק לאחר מכן, לדעת הרמב"ם, אחרי שיש לאדם יסודות מבוססים, והוא מוכשר לכך, הוא עובר ללימוד תלמוד¹² ומהלכות תלמוד תורה¹³ עולה גם שספר "משנה תורה" הוא גוף הידע הבסיסי שהאדם צריך ללמד את בנו כחובת האב לבנו, ולא רק כספר מופת בלימודיו של כל אדם.

ואכן, נדמה שהשאלה הגדולה אם התכוון הרמב"ם להחליף את לימוד התלמוד בלימוד ספר זה מתבהרת יותר. לא את התלמוד התכוון להחליף, אלא את המשנה. דבר זה עולה בבירור גם מן התלמוד (בבלי, קידושין ל,א):

אמר רב ספרא... לעולם ישלש אדם שנותיו: שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד.

ספר "משנה תורה" עדיף מן המשנה, מפני שאי אפשר לפסוק מן המשנה,¹⁴ ואילו הוא מקיף, ברור, מעניק כיוון.

שכלו, מי מעכב על ידו מלעיין בספרי הגמרא והמחברים? נמצא שדרך זה שדרך רבנו, תיקון לכל העולם, זולתי לחד בדרא [=לאחד בדור] באותו זמן. וגם לו הוא תיקון: אם יהיה נחפז לפסוק, יסמוך על דעת רבנו. וגם כשלא יהיה נחפז, לאו מילתא זוטרתיה היא [=לא דבר קטן הוא] לדעת סברת רבנו.¹⁰

ואולם לעתים קרובות, כדי להבין את דברי הרמב"ם במקום מסוים, יש להכיר את ספר "משנה תורה" כולו, וכדי לעמוד על טעמם, על עקרונותיהם והגותם של דברים, יש להשוות את דבריו בכל רחבי משנתו, כמאמר חכמים: "דברי תורה עניינם במקומן ועשירים במקום אחר" (ירושלמי ר"ה ג,ה).

מכל מקום, כדאי הוא חיבורו זה של הרמב"ם לשמש כיסוד לכל לימוד, שסביבו יוכל הלומד להעמיד שיטות אחרות ולהשוות ביניהן, שאם לא כן, ילך לאיבוד בסבך השיטות.¹¹ מהדורה זו נועדה להשיב את כוונת מחברו למקורה, לשמש ספר לכל, ממנו ידעו מהו החזון של התורה השלמה וישאפו כולם כאחד למימושה. ואנו מתפללים לקדוש ברוך הוא שיזכנו לראות בקרוב בהוצאת מהדורה מורחבת הכוללת את כלל השיטות בתחום זה בתמצית הלכה למעשה, ובכללן שיטות הגאונים והראשונים שנפסקו בשולחן ערוך וברמ"א, וכן עיקר פסקי האחרונים בעניינים שנתחדשו בימינו.

ספר מופת

"משנה תורה" כספר מסכם בולט באי ציון מקור ההלכות הפסוקות בו, אך ברור כי שורש כל דבר מדבריו בדברי חז"ל ובתורת הגאונים. המתחקה אחר דבריו ימצא כי כמעט שאינו אומר דבר שאינו מיוסד על דבריהם, וכשהוא נצרך להסיק דבר מדעתו, הוא מקפיד לציין את הדבר בלשון "ייראה לי" וכיוצא בזה. מאמציהם של דורות רבים מחכמי ישראל למצוא את מקורותיו של הרמב"ם נשאו פרי, ודבריו הולכים ונמצאים תואמים להם להפליא, והיום הם נהירים לנו יותר מתמיד, כיוון שנחשפים לפנינו גנוזי קדם, ואוצרות כתבי הקדמונים והגאונים הולכים ומתגלים.

היו שחשבו לשווא שהרמב"ם מתכוון לבטל את לימוד התלמוד, אולם הוא עצמו כבר ביטל זאת במענה לשואלו (איגרות הרמב"ם, מהדורת שילת, עמ' תלט):

דע תחילה שאני חס ושלום לא אמרתי לא תתעסק לא בגמרא ולא ... היודע עד שיש לי כמו שנה וחצי שלא למדו אצלי חיבורי... וגם שניים שאלו ללמוד הגמרא ולימדתי אותם מסכתות אשר שאלו. וכי

אף ה"הלכות" תהפוכנה ל"הליכות" רק בחיים מלאים ותודעתיים של הפנמתן ומימושן. המשננים את ההלכות וחיים אותן נמצאים במעלה הגבוהה של לומדי התורה, שהרמב"ם מלמדנו לטרוח וללכת בעקבותיהם. וזה לשונו (הלכות תלמוד תורה ז,יב):

מי שנידוהו בחלום, אפילו ידע מי נידוהו, צריך עשרה בני אדם ששונין הלכות להחירו מנידויו. ואם לא מצא – טורח אחריהם עד פרסה. לא מצא – מתירין לו עשרה ששונין משנה. לא מצא – מתירין לו מי שיודעין לקרות בתורה. לא מצא – מתירין לו אפילו עשרה שאינן יודעין לקרות. לא מצא במקומו עשרה – מתירין לו אפילו שלושה.

ואכן, ה"הלכות" (המעשים) וה"הליכות" (ההשקפות) משמשות כמארג אחד בהוראות התורה, מארג בל ינתק, כדי "לתתן הדעות וליישר כל המעשים", כלשונו המופלאה של הרמב"ם בסוף ספר הקרבנות.²⁰ אחד הביטויים הנוקבים לדבר הוא ההלכה בדיני עיר מקלט (הלכות רוצח ושמירת נפש ז,א):

תלמיד שגלה לעיר מקלט – מגלין רבו עמו, שנאמר: "וחי" (דברים יט,ה) – עשה לו כדי שיחיה. וחי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד – כמיתה חשובה.

תוקפה של הלכה זו בניסוחו הנפלא של הרמב"ם אינו רק בחיובה המעשי, אלא יש בה כדי ללמד על מהותם של החיים ועל מהותו של המוות. החיים הם הדעות הנכונות (מ"ג א,ב), לא רק במונח של אוסף ידיעות, אפילו אם הן מובנות, אלא ביכולת האדם לחיות תובנות אלו בהכרתו ובתודעתו המלווה אותו בכל עת. הלכה נפלאה זו נוקבת הבנה עמוקה בפער בין ייעודה המלא של התורה לבין התפקיד שהתורה ממלאת כיום. הלכה זו נמצאת בין דיני עיר מקלט, שאינם נוהגים בימינו, ומשום כך אינם כלולים בספר "שולחן ערוך", אך חשובה היא עד מאוד, מפני שהיא נוגעת לחיי היומיום בכל זמן. השמטתה מתלמודה של תורה, משום שאי אפשר לקיימה בזמן הזה, יש בה יותר מהחמצה עצומה של כוונת התורה.

הלכה זו אינה יחידה. יש כמוה הלכות רבות העוסקות בטהרה, במקדש, בקרבנות, בסנהדרין, בנזירות ועוד. כדי להבין את מידת החמצה, די אם נאמר שמתוך תרי"ג מצוות התורה, ניתן לקיים בימינו רק כעשירית, ואילו כדי לקנות דעה שלמה, יש להקיף את התורה שבעל פה כולה, ואין בידך ספר אחד העושה זאת פרט לספר זה.

לסיכום: הפסיקה, ההכרעה ההלכתית, אין מטרתה רק "לדעת מה יעשה ישראל", אלא בעיקר, מתוך המעשה,

עניין הלימוד "המשנתי" עולה מהקדמת הרמב"ם לספר "משנה תורה" (הקדמה מ):

וראיתי לחלק חיבור זה הלכות הלכות בכל עניין ועניין, ואחלק ההלכות לפרקים שבאותו עניין, וכל פרק ופרק אחלק אותו להלכות קטנות, כדי שיהיו סדורים על פה.

"סדורים על פה", כדי שילמדו כמו המשנה. לכן ההלכות בו קצרות הן, ובכתבי היד במקרים רבים הן קצרות יותר מבדפוסים.¹⁵

נמצא אפוא שאמירתו של הרמב"ם, "אינו צריך לקרוא ספר אחר ביניהם", אין משמעותה שאין צורך ללמוד ספרים אחרים, אלא שלהבנת "משנה תורה" וידיעת פסקי הלכות אין חובה להכיר את התלמוד. זו כוונת רבנו. והשאלה עדיין מהדהדת.

קצרה היריעה כאן מלפרט בעניין דרכם של רבים לפסוק **כרבנו וכפשט דברו**.¹⁶ אך הדברים נראים ברורים כי רק מי שיודע את הספר הזה כולו, יכול לפסוק על פיו בדברים שאינם פשוטים, כיוון שנדרש תיאום בין כל ההלכות שבו כדי לפסוק הלכה למעשה. דוגמה לדבר ניתן לראות בעניין שיעור כזית,¹⁷ מונח המשמש בכל רחבי הספר, אך עיקרון חשוב בהגדרתו בא רק בהלכות מעשה הקרבנות (יג,ד): "אין קומץ פחות מכשני זיתים". ומאחר שהקומץ הוא הרווח שבין אצבעות היד כשהן כפופות לתוך פס היד, ונפחו לכל הפחות שני זיתים, נמצא ששיעור כזית לדעת הרמב"ם פחות בהרבה מן המקובל בימינו.¹⁸

הלכות והליכות

בכל יום בשחרו אנו אומרים בתחילת התפילה: "תנא דבי אליהו: כל השונה הלכות, מובטח לו שהוא בן העולם הבא, שנאמר: 'הליכות עולם לו' (חבקוק ג,ו) – אל תקרי 'הליכות' אלא הלכות" (סדר התפילות א). משמעותה של אמירה זו אינה משחק מילים דומות (הליכות-הלכות) אלא עמידה על מהותה של ההלכה ועל ייעודה. שינון ההלכות מלאות הפרטים רב כוחו [= מובטח לו] להביא לסלילת שבילי מחשבת האמת בהבנת המציאות ולידי תפיסה נכונה של החיים [= הליכות עולם].¹⁹ המעבר מן ה"הלכות" אל ה"הליכות" הוא המעבר מן המעשה החיצוני אל עיצוב ההכרה והתודעה בדרך ה'. שינון הלכות פסוקות הוא המפתח להכרה זו, בתנאי שהלומד נותן את דעתו לא רק למקורה של ההלכה (מאין היא נובעת) אלא בעיקר למגמתה (לאיזו תפיסה היא מובילה). משל למה הדבר דומה? למעבר מקריאת תויו נגינה לנגינתם בפועל, שרק אז הם פורטים על הנפש.

העולה מסיום ספר "מורה הנבוכים", המבוסס על רעיון נשגב במקרא (ירמיה ט, כב-ג):

כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו, אל יתהלל עשיר בעשרו. כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ, כי באלה חפצתי נאם ה'.

והרמב"ם מפרש אותם על אתר. וזה לשונו:

רוצה לומר, מטרתי שיהא מכם חסד וצדקה ומשפט בארץ, שהמטרה להידמות בהן ושיהיו אלה הליכותינו. נמצא כי התכלית אשר הזכיר בפסוק זה היא, שהוא ביאר כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת, היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכולתו, וידע השגתו על בראיו בהמצאתם והנהגתם היא, והיו הליכות אותו האדם אחר אותה ההשגה, מתכוון בהן תמיד, חסד צדקה ומשפט – להתדמות במעשיו יתעלה.

זו מטרת כל התורה כולה. מתחילים בספר המדע ("השכל וידוע אותי") ומסיימים בספר שופטים, בהנהגה ("עושה חסד משפט וצדקה בארץ").

יתרון המהדורה והנחיה ללומד

כפי שנפרט להלן, יצאו לאור בדורנו כמה מהדורות מדויקות חשובות ששמו להן למטרה להביא לפני הלומד את דברי רבנו במדויק, ככתבם וכלשונם, בצירוף שינויי הנוסחאות ושאר הוספות מועילות סביב לדברי רבנו. אולם דווקא מתוך ריבוי שינויי הנוסחאות וחיבורי המפרשים שנדפסו במהדורות אלו, מתקשה הלומד לרוץ בתורתו ולשננה בקריאה שוטפת, ואף נמנעת ממנו ראיית דבריו בכללותם וסקירת נושאים שלמים מן החיבור במבט אחד.

יתרונו של החיבור במהדורה המדויקת שלפנינו, שאין בה פירוט של כל חילופי הנוסח ושאר הוספות, הוא בעצם הנגישות בה גם לעיון ראשון, בידיעה שלמה שאין צורך לבדוק אם אלו דברי הרמב"ם, בבחינת "גייתי ספר ונחזי". עיון מעמיק יותר בנוסחאות כתבי היד או בפירושים אחרים, הלוא הוא מצוי ואפשרי על ידי המהדורות האחרות. יתרון נוסף של מהדורה זו הוא במתן אפשרות ללומד להתרכז בדברי הרמב"ם ולא בפירושיהם של אחרים.

נוסף על כך, במהדורה זו יכול הלומד ל"רוץ" על פני הפרק ואף לסקור פרקים שלמים במבט אחד, לעמוד על מבנה ההלכות, היקפן וסדרן, ולחרוז הלכה להלכה

כיצד יחשוב ישראל. משמעותה של ההכרעה בין דעות החלוקות בדין ובמעשה ומבטאות גישות השקפתיות מנוגדות זו לזו היא קביעת עדיפות להשקפה מסוימת בחיים. המשפט התלמודי המפורסם, "אלו ואלו דברי אלהים חיים", אינו מסתיים באמירה זו בלבד אלא בהכרעה הברורה: "והלכה כבית הלל" (בבלי עירובין יג, ב). כלומר, אלו ואלו מציגים נקודות מבט נכונות של החיים, אך יש להכריע לטובת החשובה שבהן. הבנה זו היא המעניקה להלכה משמעות של השקפה. אם נדע את ההלכה כולה על כל היבטיה, נוכל להבין את המארג ההשקפתי שהתורה ומוסריה מנסים לטעת בנו.

במכלול השלם של ציווי התורה, באים לידי הכרעה כל היבטי החיים. באמרנו "השלם", כוונתנו ל"תורה שבעל פה כולה". לכל דין יש פנים אחרות המשתקפות בו, והאדם צריך לא רק לשנן את ההלכות, לא רק לקיימן או לשאוף לקיימן, ולא רק להבינן, אלא להכיר בהן ולחיות אותן. תביעה זו טומנת בחובה מאמץ של לימוד, של תיאום הדינים ושל העמקה גדולה במסקנותיהם. מבחינה זאת, ספר "משנה תורה" אינו רק חיבור הלכתי, "לידע ביאור האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצוות" (הלכות יסודי התורה דיג), אלא חיבור הכולל גם עניינים של השקפה, לא רק עקב שיבוץ דברי הגות ומוסר בו, אלא בעיקר משום שההלכה היא ביטוי של ההשקפה והדעה, והקשר האמיץ שבין ההלכה לבין ההגות יש בו כדי לסנן השקפות של הבל ורעות רוח.

נמצא שיש תשובה לשאלה המנקרת בלומד שיש בו דעת לשאול למה כל איש ואישה צריכים ללמוד את עבודת הקרבנות, הרי לא כל אדם כהן, ובוודאי לא כל אדם כהן גדול. התשובה הפשוטה היא שאם לא נלמד, איך יתמש החלום? איך נבנה בית מקדש? והתשובה המתחדדת כאן היא גדולה יותר: כל אלו מלמדים אותנו איך לחשוב כיהודים. אם אין האדם יודע מה עושים בבית המקדש ובבית דין, חסר לו דבר מה גדול וחשוב.

"משנה תורה" ו"מורה הנבוכים"

מבחינת קשר כל ינתק זה של הלכות והליכות, במקום שמסתיים "משנה תורה", מתחיל "מורה הנבוכים", ספר ההגות שכתב הרמב"ם, ובמקום שמסתיים "מורה הנבוכים", מתחיל "משנה תורה".

שני הספרים הם שני מבטים לאותו דבר. גם הספר הפותח והספר המסיים את "משנה תורה" תואם את המסר הגדול

הוספתי בכל יום שילמדו... קצת דינים מהרמב"ם... וכתב מהר"ש בן הרשב"ץ ז"ל בתשובותיו סימן נ"ב, דאם לומד שני דינים מהרמב"ם, מקיים 'שונה הלכות בכל יום' ומובטח לו שהוא בין עולם הבא".

ודברי הראי"ה קוק בעניין זה ברורים (איגרות א קכה):

כמדומה שראוי להתרגל הרבה בחזרת הרמב"ם כסדר, פרק או פרקים בכל יום כפי האפשר, פעם בלא נושאי כליו ופעם עם נושאי כליו היותר עקריים, אבל העיקר החזרה ההקפית, שבהמשך העניין כמדומני שעתיד ספר "היד" להיות המעין המרכזי לתלמידי חכמים, ע"פ סדרי הלימוד שבהכרח יחודשו.

לימוד של ספר "משנה תורה" מותאם לכל העם נוסד לפני דור אחד על ידי הרבי מליובאוויטש, יחד עם כל ישראל במסלולים של פרק ליום או שלושה פרקים ליום.

וראויה לציון איגרת הרמב"ם ליהודי שלא ידע עברית על בוריה אך עסק בחיבור ככל יכולתו, שכתב לו רבנו לחזקו, שכל מה שילמד, ואפילו פסוק אחד או הלכה אחת, הרי הוא מקיים מצוות תלמוד תורה. זאת ועוד, הרמב"ם מדריכו להשתדל ללמוד את לשון הקודש כדי שיוכל להבין את ספר "משנה תורה", "כי הוא קל להבנה וקל מאוד לדעת אותו, ומשתרגיל את עצמך בו בספר אחד, תבין את כולו".²²

ונחתום בדברי הרמב"ם לתלמידו ר' יוסף ב"ר יהודה הבאים בפתיחת כרך זה (איגרות הרמב"ם, עמ' קלה-קלו):

וכבר הזהרתיך שלא תתשלש עד אשר תדע את כל החיבור, ויהיה הוא ספרך, ותלמדהו בכל מקום, כדי שתשיג את כל תועלתו.

אפשר (גם על פי המקור בערבית) להגות את המילה "ותלמדהו" בשתי דרכים, ןתלְמְדהו או ותלְמְדהו. מכל מקום, משעה שתלמדהו תחפוץ גם ללמדהו לאחרים.

בכל רחבי התורה, ולקיים בכך את מה שקבעו חכמים (בבלי: ברכות סד, א; הוריות יד, א) כי "סיני", כלומר מי שבקי בתורה ומשנתו סדורה, עדיף על "עוקר הרים", כלומר מי שהוא חריף ומפלפל בתורה, שאין משנתו סדורה. וכפי שכבר ראינו, הקשרים הפנימיים בין פרטי ההלכות מרחבי התורה הם המעמידים כללים ברורים על תפיסתה השלמה של התורה.

מתוך כך, ראינו להעמיד לפני כלל ישראל מהדורה שלמה מבוארת ומדויקת בארבעה כרכים, קרובה ביותר לאשר יצא מתחת ידי הרמב"ם וכעיקר חפצו: מהדורה שניתן ללמוד ממנה את דברי הרמב"ם בכל עניין, לימוד על מנת לעשות, בין בסקירה כללית של נושא מסוים במבט עין אחד בין בליווי לימוד התלמוד, ואף תוך כדי לימוד "הדף היומי", שהרי מטרת דיוני התלמוד אינה אקרויטיקה מחשבתית ואיסוף ידע, אלא לחיות כיהודי בתודעה ובמעשה.²¹ לשם כך נועדה ההכרעה ההלכתית, ובה יש לסכם את המשא ומתן התלמודי.

לימוד שיטתי של ספר "משנה תורה" מציב לפני מי שלומד כמעט כל נושא בתורה שבעל פה תשתית רחבה וסדורה, מגרלור המסמן לו את נתיבי מחשבה ומעשה. גם ללומד בים התלמוד מובטח שדברי התלמוד יהיו סדורים ונהירים, בין אם ילמד את הרמב"ם בתחילה, בין אם ילמדהו כסיוע, ואף במהלך לימודו, בהפניות ל"מיימוני" שבציוני "עין משפט" שבשולי הדף.

יתרה מזאת, ראוי ללמוד את הרמב"ם כסדרו, בין ברהיטות בין בעיון, כקריאת קודשם וכמעשיהם של חכמים גדולים, כגון בעל "חקרי לב", או כדברי הרמח"ל (בסוף ספרו "דרך חכמה"):

מה שצריך כל הרוצה להיות חכם בישראל לדעת תחילה הוא... שיידע לימוד הש"ס... אחרי כן צריך שילמוד ספר היד החזקה להרמב"ם מראשו לסופו.

החיד"א מספר שתיקן תקנה בעניין זה (רבש לפי, מערכה ח,מא):

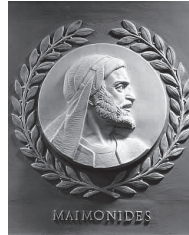
והי רצון שיזכנו ה' לשמור את כל דברי התורה הזאת לעשותם.

פרק ב: נוסח משנה תורה

מהדורות נוסח החיבור

תיאורו של הרמב"ם לבוש בכסות יוונית נוגע אף הוא באיסור תורה כיוון ש"אין הולכין בחוקות הגויים ולא מידמין להם, לא במלבוש ולא בשיער... הכל בעניין אחד הוא מזהיר: שלא יידמה להם, אלא יהיה הישראלי מובדל מהם וידוע במלבושו ובשאר מעשיו, כמו שהוא מובדל מהן במדעו ובדעותיו" (שם יא,א).

הגדיל לעשות יותר מכולם האמן, כנראה יהודי משומד או נוצרי, שנשתרבה יצירתו לתוך שטר כסף במדינת ישראל, כתארו את הרמב"ם כדמות חכם דת מוסלמי, גלוח פאות, שהוא איסור מן התורה, ואין עיוות גדול מזה!

למעלה מעשרת אלפים שיבושים

מה שנעשה לרמב"ם בדמות דיוקנו מאפיין בזעיר אנפין את שעשו במהלך הגלות לנוסח יצירתו היחידאית והעצומה, "משנה תורה". כאמור, מיום יציאתו לאור ועד היום, עבר החיבור במבוכי הגלות עריכה ושינויים, מהם בודון מהם בשגגה, והוא נמלא טעויות רבות מספור, שינויים והשמטות של הצנזורה הנוצרית ו'תיקוני עריכה' של מעתיקים ומדפיסים עמי ארצות או חכמים בעיניהם. הנוסח הנפוץ ביותר בארון הספרים היהודי, הפרטי והציבורי, הוא נוסח דפוס ורשא-וילנא, שיש בו למעלה מעשרת אלפים שינויים ושיבושים מן הנוסח המקורי. נביא ארבע דוגמאות אופייניות לשינויים הללו:

א. אות אחת של שגיאה ופולמוס גדול. לפי נוסח הרפוס, הרמב"ם כותב על חסידי אומות העולם (הלכות מלכים ומלחמותיהם ח"א, ו' לפי כתבי היד "מלכים ומלחמות"): "כל המקבל שבע מצוות ונזהר לעשותן – הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא, והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שציווה בהן הקב"ה בתורה, והודיענו על ידי משה רבנו שבני נח מקודם נצטוו בהן. אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת – אין זה גר תושב, ואינו מחסידי אומות העולם ולא מחכמיהם".

נוסח זה גרם לפולמוס גדול בעולם היהודי: מדוע אינם נידונים אף כחכמים?! הדבר גרם להוציא לעז חניגם על דברי הרמב"ם. האמת טמונה בנוסח

הטופס המקורי

לצערנו, אין בידנו ספר "משנה תורה" של הרמב"ם בכתב יד, כי אילו היה בידנו, יכולנו להתייחס אליו כאל "ספר העזרה"²³ ובוודאי היה עלינו להדפיס את החיבור רק על פיו, שהרי בו עשה הרמב"ם את תיקונו האחרונים גם לאחר שנתפרסם בימיו. ספר זה, ששנים רבות היה ביד צאצאיו, נעלם, ואנו מקווים שניצל מפגעי זדים ושבקרוב יזמן אותו האל ברוך הוא לידנו.

הדיוקן כמשל

מי אינו מכיר את דמות דיוקנו של רבנו הרמב"ם? דיוקנו המפורסם, המבוסס על ציור עתיק, זכה בשנת ה'תשמ"ג להתנוסס על שטר של אלף שקלים ישנים. דיוקן מפורסם פחות ממנו חקוק בתבליט בבית הנבחרים האמריקני, אות להיות הרמב"ם אחד האנשים שהטביעו את חותמם על החוקה האמריקנית, ובו הוא נראה כפילוסוף יווני אף הוצב פסל שלו בעיר הולדתו, קורדובה, בשנה ה-800 ללידתו לפי אחת המסורות.

ואולם שלושת הדיוקנאות הללו הם פרי דמיונם של אמנים, משום שבדורו של הרמב"ם לא נהגו לצייר דיוקנאות של תלמידי חכמים, וממילא ודאי שכל הציורים נעשו מאות שנים לאחר שהתפוגג זיכרון דמותו. לדידנו, אין הציור חשוב כל כך, שהרי אין אנו יודעים איך נראו אבות האומה, ואין בדבר כדי להפחית מחשיבותם בעינינו. דברי הרמב"ם בעניין זה נוקבים דיים וראויים לשינון (אבל ד,ה):

ומציינין [=מסמנים] את הקברות [כדי שיידעו הכהנים להתרחק מהם], ובניין נפש [=ציון או מצבה] על הקבר. והצדיקים – אין בונים להם נפש על קברותיהם. דבריהם הם זכרונם. ולא יפנה אדם לבקר הקברות.

אך הבעיה אינה בניסיון לצייר דיוקן דמיוני של הרמב"ם, אלא שבשלושת המקרים, הרמב"ם, מושא היצירה, ודאי היה מתקומם לתבנית דמותו. עשיית פסל של אדם אסורה מן התורה כחלק מאיסורי עבודה זרה: "ואין אסור לצור לנואי אלא צורת האדם בלבד" (עבודה זרה ג,י).

לא הבאנו אלא מעט שבמעט כדי שלא לייגע את הקורא. קיצורם של דברים: המבקש לעמוד על לשון הזהב של הרמב"ם, אינו יכול לעשות זאת אלא מתוך מהדורה מדויקת ומוגהת על פי כתבי היד העתיקים והמהימנים של החיבור.

המהדורות בדורנו

כדי להבין את ערכה של המהדורה שלפנינו, נדון בקצרה במהדורות העיקריות של חיבור זה:

א. המהדורה השכיחה של "משנה תורה", מהדורת דפוס ורשא-וילנא. כאמור, מהדורה זו משובשת עד מאוד.

עם הכרת חשיבותן של נוסחאות מדויקות בכלל, ובפרט בלשונו הטהורה והמדוקדקת של הרמב"ם, שתר בעצמו אחר נוסחאות מדויקות,²⁵ יצאו לאור בדורנו כמה מהדורות מוגהות ומדויקות על פי כתבי היד העתיקים והמהימנים. ואלו הן:

ב. מהדורת מו"ר הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל, גדול מהדירי הרמב"ם ומפרשיו בדורנו, שעמל כל ימיו להוציא לאור את חיבורי קדמוניו מוגהים ומדויקים על פי כתבי יד מהימנים. בראש פועלו היו כתבי הרמב"ם: פירוש המשנה, איגרות הרמב"ם, ספר "ביאור מלאכת ההיגיון", "מורה הנבוכים" ו"ספר המצוות". גולת הכותרת של עבודתו הייתה מהדורת מופת של "משנה תורה" על פי כתבי יד מתימן בכ"ה כרכים (הוצאת מכון משה"ה, תשמ"ד-תשנ"ו), עם ליקוט מדברי הפרשנים ופירוש לשון הרמב"ם על פי הרמב"ם עצמו בשאר כתביו (=הרמב"ם על פי הרמב"ם).

ג. מהדורת הרב שבתי פרנקל עם המפרשים היסודיים ותוספות מועילות (הוצאת בני יוסף, תשל"ה-תשס"ו). לפני עורכי מהדורה זו עמדו כתבי יד רבים ודפוסים ראשונים של "משנה תורה". אף על פי שיש להעריך את המלאכה הרבה שעשו בהשוואת הנוסחים הללו,²⁶ החלטתם להעמיד לפני הקורא נוסח עיקרי המבוסס על ספרי הדפוס הראשונים, אף כשברור שהוא שגוי ("נמנענו בדרך כלל מלקבוע בפנים שינוי נוסח משמעותי שאינו מצוי באחד מספרי הדפוס"), ולהניח בסוף הכרך, בנבכי "ליקוט שינויי נוסחאות", את נוסח כתבי היד, אף אם ברור שהוא הוא המדויק, מערערת את קביעתם: "חושבים אנחנו כי זכינו להעמיד את דברי רבנו, כפי שיצאו מתחת ידו". אמנם בדפוסים הראשונים שנדפסו לפני תחילת פעולתה של הצנזורה הנוצרית, נשתמרה מסורת טובה יותר מזו שבדפוסים האחרונים, אך עדיין הסתמכות עליהם אינה מאפשרת להתקרב כראוי אל

כתבי היד, המסלק כל קושי: "אין זה גר תושב, ואינו מחסידי אומות העולם אלא מחמיהם".

ב. ניסיון תיקון שנבע מאי הבנת הלשון יש בהלכות ברכות (אהבה ו,א): "כל את המלח – צריך נטילת ידים באחרונה". כמה מעתיקים, והמדפיסים בעקבותיהם, לא הבינו שמשמעותה של המילה "קָל" היא 'מְדָד' (ראה ישעיה מ,ב). כלומר, מי שמודד מלח עלול לגעת בעיניו ויש בדבר משום סכנה, ולפיכך עליו ליטול ידיו כדיון מים אחרונים בסעודה. לכן, שינוי המעתיקים את הנוסח המקורי וכתבו: "אכל את המלח – צריך נטילת ידים באחרונה", ומקצתם שיבשו בדרך אחרת: "כל שהמלח בו...". הנוסח האחרון השתרבב לכל דפוסי החיבור בתוספת שיבוש: "כל פת שהמלח בו...". פרשני הרמב"ם, שעמד לפניהם הנוסח המוטעה, התקשו מאוד בדבריו, וניסו לתרצם בדרכים רחוקות ורחוקות. אף הראב"ד, שנוזק ואמר "וחיי ראשי, קלקל עלינו את הלשון", לא ידע שהמעתיק הוא שקלקל, ולא הרמב"ם.

ג. הספר עבר עריכה קשה בידי הצנזורים הנוצרים, שהשמיטו ממנו הלכות שלמות בסוף הלכות מלכים ומלחמות הנוגעות לעניין המשיח ולתפקידו, ומחקו כל עניין העוסק בישו הנוצרי שר". ויתרה מן הכל, עיוותו כל מה שאמר הרמב"ם על הנוצרים ועל היהודים המשומדים, והמירו אותם במילת 'מומרים', דהיינו מי שהמיר והחליף את דתו, שאין לה שורש בהלכה היהודית, שהרי אין יהודי יכול להחליף את דתו ולעזוב את יהדותו. כך שיבשו דרך קבע גם את המילים 'גוי' ו'עבודה זרה' ומילים אחרות, והפכו אותן ל'עובד כוכבים ומזלות' או 'עבודת כוכבים ומזלות' וכיו"ב, שכמעט שאינם קיימים עוד בזמננו. אף בתיאור ענייני יחסי אישות שלא נראו להם, שלחו את ידם.

ד. ניסיון להתאים את הרמב"ם לדברי חז"ל כפי שהבינם המעתיק. בספר זמנים, הלכות חמץ ומצה (ו,יב), נאמר לפי נוסח כמה מכתבי היד והדפוסים האחרונים: "ומי שאכל מצה בערב הפסח – מכין אותו מכת מרדות עד שתצא נפשו". כלומר, האוכל מצה בערב החג לפני ליל הסדר, דינו מכת מרדות עד כדי מיתה. רבים מן הראשונים, ובעקבותיהם פרשני הרמב"ם, התקשו בדבר. נראה שמקורו של התיקון הוא בנוסח התלמוד²⁴ ש"בעורתו" ניסה המעתיק "להשלים" את נוסח הרמב"ם. ואולם עיון בכתבי היד המשובחים של הרמב"ם מגלה שהמילים "עד שתצא נפשו" נעדרות מן הנוסח המקורי.

פירוש מקורי ההולך אף הוא בשיטת "הרמב"ם על פי הרמב"ם". מהדורה זו, שעיקרה הוא הפירוש, מבוססת בדרך כלל באופן מוחלט על כתב יד יחיד, שנבחר בשל עתיקותו ומהימנותו.

ה. מהדורת "רמב"ם מדויק" להרב יצחק שילת שליט"א. עד כה הופיעה במסגרתה כמחצית מספר "משנה תורה" (הוצאת שילת, תשס"ד ואילך). מהדורה זו מבוססת על כתבי יד עתיקים מהימנים בהקבלה לתצלומי דפוס ורשא"לונא. נציין כי אף שנקט הרב שילת בשיטה אחרת בבחירת כתבי היד, הוא מכיר במעלת נוסחם של כתבי היד התימניים הקדומים, ולאורך מהדורתו באו גם נוסחאות כמה מן המהימנים שבהם. רבות מהכרעותיו של הרב שילת אף הן כלולות במהדורתנו.

ו. מהדורת מכון ממרא (מצויה באתר האינטרנט: www.mechon-mamre.org, המתעדכן בקביעות) להרב שלמה בן אברהם שליט"א ולצוות תלמידי החכמים המסייעים עמו, המבוססת על רוב כתבי יד תימן במהדורות קאפח ופרנקל. חסרונה של מהדורה זו הוא בהחלטה לקבוע את הנוסח על פי רוב כתבי היד ולא על פי איכותם, בייחוד במקומות שברור (גם מתוך הערות במהדורות הרב קאפח ופרנקל על נוסח זה!) שהטעויות או אי עדכון הנוסח למהדורה האחרונה נשתכפלו,²⁹ או במקומות בהם יש עדות של הרמב"ם או אחד מצאצאיו על הנוסח הנכון. אף על פי כן, מהדורתנו קרובה מאוד למהדורה זו, והערנו על אתר על השינויים המשמעותיים ביניהן.

הנוסח המקורי של החיבור, כפי שניתן לעשות זאת באמצעות כתבי היד הטובים של החיבור. בעיקר יש להעיר את שכבר העירו רבים: מהי חשיבותו של הדפוס דווקא? וכי מספר המצטטים את הנוסח מהווה ערובה לדיוקו?²⁷ וכי כל מה שמודפס קדוש ייאמר לו בשל תפוצתו הרבה?²⁸ וכי הדפוס לא נדפס על פי כתבי יד (ומקור תמיד עדיף על העתק)? והלא כמה וכמה דורות, כשלוש מאות שנה, עברו למן הופעת "משנה תורה" ועד להמצאת הדפוס. וכי לא נשתרבו עד אז טעויות? והלא עוד בימי הרמב"ם נתרבו הטעויות מחמת גשיאות העתקה מקלי שני ושלישי, כפי שניתן לראות בתשובותיו ואיגרותיו, וכמו שמוכח בביורו גם מכתבי היד שנעתקו בשנות חייו (ראוי לציין שבכרכים האחרונים שיצאו לאור במהדורת פרנקל, חזרו בהם עורכיה מדרך זו וקבעו את הנוסח על פי כתבי היד).

מכל מקום, נעזרנו רבות בחילופי הנוסח שבמהדורות, שהובאו בשולי הדף ובהרחבה ב"ילקוט שינויי הנוסחאות", ובדרך שהמליצו עורכי המהדורה: "כל הרוצה לדון בענייני דקדוק לשונו של רבנו ראוי לו לתפוס עיקר את נוסח תימן כפי שימצאנו במדור שינויי נוסחאות". הלומד במהדורת פרנקל שיבוא לממש המלצה זו יתייגע רבות, ולבסוף ילאה וירגיל על לשונו את נוסח הדפוסים הראשונים, וחבל.

ד. מהדורת "יד פשוטה" להרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א. עד כה יצאו במסגרתה כמחצית מספר "משנה תורה" (הוצאת מעליות, תש"ן ואילך). מהדורה זו מגלה את מקורות הרמב"ם, בתוספת

מאפייני נוסח הרמב"ם במהדורתנו

במשך כל הדורות. מתוך ספריהם מוכח שלא העיזו מעתיקיהם לשנות כלום ממה שהיה לפניהם. גם ניכר שהיו הסופרים בני תורה יותר מחבריהם בשאר ארצות הגולה, שבהם היו רוב הסופרים פועלים שכירים ולא למדנים. וכל הרוצה לדון בענייני דקדוק לשונו של רבנו ראוי לו לתפוס עיקר את נוסח תימן כפי שימצאנו במדור שינויי נוסחאות.³⁰

לכן יש להוסיף שבני תימן פסקו על פי הרמב"ם בכל דבר, למעט חריגים שנעו יספרם. ובכלל, קשריהם של בני תימן עם הרמב"ם וקשריו עמהם אינם זקוקים להוכחה. נוסח הרמב"ם שימש להם הלכה למעשה מסורת קבלה חיה ושוקקת, והרי "הקבלה והמעשה עמודים גדולים

נוסח ההלכות וחילופי הנוסח

נוסח היסוד מבוסס על מהדורת מור"ה הרב קאפח וצ"ל, שנערכה על פי כתבי היד התימניים שהיו ברשותו, מתוך הכרעה מלומדת ומבוססת בין כתבי היד. וכבר יצא בעולם כולו טיבם וטבעם המעולה של כתבי יד תימן, כפי שכתבו עורכי נוסח מהדורת פרנקל בראש "ילקוט שינויי הנוסחאות":

על טיבם של המקורות ראינו להעיר בקצרה: ספרי תימן בני סמכא הם יותר מכולם. מפורסמת הצטיינותם של בני תימן מכל שבטי ישראל בדייקנותם ובהקפדתם הנפלאה לא לשנות מן המקובל. וידוע שהיו ספרי רבנו עיקר לימודם

מקום שהנוסח המסופק יש בו משמעות להלכה, הערנו על הנוסח האחר. בשום מקום לא ראינו לטעות מן הנוסח העיקרי מתוך סברה, אם לא מצאנו כתב יד מהימן התומך בה.³¹

בהכרעות הנוסח הסתייענו בנוסח המשנה בכתב יד קודשו של רבנו, שנוסחה עזר להכריע במקרים מסופקים. כמו כן, הסתייענו בתשובות הרמב"ם³² ובעדויותיהם של ר' אברהם בנו ושל ר' יהושע הנגיד, אחד מצאצאיו, שהיה בידם הטופס המקורי של "משנה תורה" שנכתב על ידי הרמב"ם. אף השתמשנו בטיטות של דפים מן החיבור בכתב יד קודשו של רבנו שנשתמרו בגניזת קהיר. אך שרידים אלה שימשו אותנו רק כתנא דמסייע לנוסח שבכתבי היד.

השתמשנו בפירוש המשנה גם בענייני כתיב השרויים במחלוקת בין כתבי היד. כך נקטנו בכתב 'סומא' באל"ף, כדרכו העקיבה של רבנו בפירוש המשנה; בכתב 'חרס' בסמ"ך, ככרוך מופעיה של מילה זו שם; בכתב 'אֶמְתִּי', ולא 'אימתי' (אך ניקדנו אֶמְתִּי בצירה באל"ף ולא בפתח כפי שניקד רבנו); וכן בכתב 'אי זה' וגם 'אי זו' בשתי מילים, כנהוג בכתב יד רבנו כמעט בכל מקום.

במקומות אחרים לא איחדנו את הכתיב, אם רבנו לא נקט אחידות בכתב ידו, והשארנו זו לצד זו את הצורות 'גומה' / 'גומא', 'שומא' / 'שומה', 'הנאה' / 'הניה' ועוד.

ראוי לציין כי במקומות שיש מספור בכתבי היד, כגון במניין המצוות, בא בכתבי היד המספר שישה-עשר תמיד בצורה "ו", ולא "טז" כמקובל בימינו. בעניין זה נשארנו נאמנים לכתבי היד. לעומת זאת, במספור ההלכות, שישודו בדפוסים, נקטנו "טז" כמקובל בהם.

לא טרחנו לפרט את כל חילופי הנוסח וסיבות הכרעותינו, שהרי דבר זה מן הנמנע הוא במהדורה מעין זו, וצינינו רק חילופי נוסח משמעותיים. סוף סוף הלא מי שנוקק להם יכול למצוא אותם במהדורות האחרות ולעקוב בעצמו אחר הליכתנו בדרך ההכרעה המתוארת לעיל. ראוי לציין כי על אף ההבדלים בין הנוסח שהתקבל במהדורתנו לנוסח מהדורת הרב קאפח, השינויים שיש בהם הבדל הלכתי מעטים הם ביחס. על ההבדלים הללו הערנו בחילופי הנוסח.

לאמתם של דברים, משעה שאדם משתמש במהדורות המבוססות על כתבי יד משובחים, מספר חילופי הנוסח המשמעותיים, שאינם ענייני ניסוח אלא הכרע הלכתי אחר, אינו רב יחסית.

לסימונים של חילופי הנוסח ראה נספח לראשי תיבות. לא כללנו חילופים בין מ"ם סופית לנו"ן סופית, ולא טרחנו לבדוק אותם אלא במקום שיש לדבר משמעות. אך גם

בהוראה, ובהן ראוי להיתלות" (שמיטה ויובל יו). גם סדר התפילות של הרמב"ם (כסוף ספר אהבה) מגלה זהות כמעט מושלמת בהשוואה לנוסח התפילות התימני העתיק.

בדור האחרון נעשו כירורים חשובים רבים בדרכי הכרעת הנוסחאות של החיבור על ידי עורכי המהדורות המדויקות, תלמידי חכמים ומלומדים. בניסיון לשכלל את הנוסח עד מקום שידנו מגעת, השוינו את נוסח היסוד לנוסח מהדורות מדויקות אלו. במקומות שהמהדירים חלוקים ביניהם בדבר הנוסח המתוקן, רשמנו בשולי ההלכה את הנוסח האחר בלי להכריע ביניהם, והלומד יבחר את הנוסח שהוא מעדיף. השתדלנו בדרך זו לכלול את עבודת המהדורות השונות ואת דרכי הכרעותיהן בין כתבי היד ולהניח לפני הלומדים דבר שלם שאינו שנוי במחלוקת.

לפנינו עמד גם תצלומו של כתב יד אוקספורד 577 (הונטינגטון 80) – כתב יד עתיק ומשובח המחזיק את הספרים "המדע" ו"אהבה", שאושר על ידי רבנו בסוף ספר אהבה, לפני סדר התפילות, בכתב ידו: "הוגה מספרי, אני משה ברבי מימון זצ"ל". כתב היד הועתק כנראה מכלי שני או שלישי, ועל כן לא היה באיכות טובה, ולאחר מכן הוגה מספרו של הרמב"ם והושבח נוסחו. מכל מקום, ודאי שאינו כ"ספר העזרה" ואינו נקי משגיאות. ואולם מעלתו העיקרית היא בהגהות שנעשו בו, וובן על ידי העברת קו מעל המילים או על גביהן לצורך מחיקתן. אך מי ידע לומר על כל הגהה והגהה איזו נעשתה מתוך ההשוואה ואיזו לא? איזו נעשתה על ידי הסופר בשעת ההשוואה ואיזו נוספה בשנים שלאחר מכן? ובמילה שאינה מוגהת, המתוקנת היא או שנעלמה מעיני המגיה?

לכן, גרסנו כגרסת כתב יד זה רק במקומות שבהם הגרסה מאושרת מכתבי יד מעולים ועדי נוסח מהימנים אחרים. וכשניכר היה שנוסחו משובח מנוסח כתבי היד האחרים, אף לא הערנו על הדבר. כך לא ציינו שינוי נוסח שאין בהם כדי שינוי משמעות.

הנוסח שבמהדורתנו הושווה באמצעות צוות מגיחים וכלים ממוחשבים לנוסח כל המהדורות המדויקות הנזכרות לעיל באדיבות המהדירים. במקרים חשובים של ספק, אף טרחנו לבדוק את הנוסח בכתבי יד תימניים עתיקים אחרים, שתצלומיהם נמצאים במכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. באמצעות כל זאת עלה בידנו בסיעתא דשמיא לנכש טעויות סופר רבות שנפלו במהדורת קאפח. בכל מקום שמצאנו שנוסח מהדורת קאפח יחידאי, ביכרנו את הנוסח שכרוך בכתבי יד תימן המדויקים, פרט למקרים של ספק, שהעדפנו בהם את נוסח מהדורת קאפח. בכל

באקדמיה ללשון העברית, גברא רבא הבקי באוצרות הלשון ובגרסאותיה העתיקות.

אף שהרמב"ם לא פיסק את חיבורו, פיסקנו את הטקסט למען ירוץ הקורא בו. במקומות שמשמעות ההלכה אינה מוכרעת והפיסוק עשוי להביא למחלוקת בהבנת ההלכה, נמנענו מלפסק.³⁷ כמו כן, כדי להקל על הלומד, פתחנו את ראשי התיבות שבכתבי היד.

ואלה כללי הפיסוק העיקריים: קו מפריד בא בדרך כלל לפני פסק ההלכה, כגון: "כל השומע ברכת השם – חייב לקרוע" (הלכות עבודה זרה ב, ג). ואם המקרה מתחלק לשני חלקים או יותר, באות נקודתיים בפתיחת ההלכה, נקודה פסיק בין החלקים וקו מפריד לפני כל פסק, כגון: "היה לפניו עשיית מצווה ותלמוד תורה: אם אפשר למצווה להיעשות על ידי אחרים – לא יפסיק תלמודו; ואם לאו – יעשה המצווה ויחזור לתורתו" (הלכות תלמוד תורה ג, ד). במובאות מדויקות מן המקרא ומן התפילה, באים גרשיים לפנייה ולאחריהן, כמקובל. בשאר ציטוטים בגרש אחד לפנייהם ולאחריהם,³⁸ כגון: "ישואלין את הגדול שבעדים ואומרין לו 'אמור מה ששמעת בפירוש', והוא אומר..." (הלכות עבודה זרה ב, ח). כך סומנו גם שמות וכינויים בדרך זו, כגון: "הגדול בחכמה שבכולן – מושיבין אותו ראש עליהן, והוא 'ראש הישיבה', והוא שקורין אותו חכמים 'נשיא' בכל מקום..." (הלכות סנהדרין א, ה).

תיבת "של" נדפסה במהדורתנו חבורה לתיבה שלאחריה, כמנהג בכתבי היד ובמסורות המדויקות של לשון חז"ל; כגון "תלמידו של משה רבנו" = תלמידו של משה רבנו; "חבית של יין" = חבית של יין (בצורה זו יש משמעות גדולה לניקוד הל"מ, להבחין אם כלולה בה ה"א היידוע; כגון: "שלשבת" = של שבת, "שלשבת" = "של השבת"). נוכחנו לדעת כי ההרגל בקריאת "של" חבורה למילה שלאחריה נקנה בזמן קצר, ויש בכך כדי להביא את הלומד לשימת לב ללשון חכמים, לסגנונה המיוחד ולמשמעותה השונה לעתים מלשון ימינו.

הניקוד

אלפי שעות שוקעו בניקוד הספר, להאירו ולהחיותו, בידענו, כעדותם של חכמים, כי אלו "השקפידו על לשונם – נתקיימה תורתם בידם". מסורות ישראל והגיית ערות ישראל עמדו לפנינו, כמו גם הגייתם בלשון המקובלת כיום. פעמים רבות קשה לציין צורות הגייה שונות כשגיאיות, כעילגות לשון או כמסורות מפקפקות, משום שהן עשויות לשקף פנים רבות וגוני לשון.³⁹ עד שהאדם בא להכריע ביניהן, הוא כורע תחתיהן, מהלך על חבל דק ואינו נקי מן הספקות לעולם. לעתים אף לאחר הכרעה

כשיש שינוי בולט יותר, ויתרנו על הערת חילוף נוסח אם אין בחילוף הנוסח משמעות ללומד הפשוט.³³ נקטנו מדיניות זו מתוך ניסיונו להיות מכוונים אל מטרתה של מהדורה זו. בידענו שכל חילוף נוסח מסיט את תשומת הלב, שאלנו את עצמנו אם הערת הנוסח מוצדקת.³⁴ אנו מקווים שעלה הדבר בידנו, מפני שבסופו של דבר, לשון הרמב"ם המדויקת תופסת במהדורתנו את עיקר הדף, וחילופי הנוסח טפלים לה.³⁵

חלוקת ההלכות

הרמב"ם חילק את ההלכות ליחידות קצרות, "כדי שיהיו סדורים על פה" (הקדמה, מ). סימן של סגול הפוך ולאחרי רווח הבדיל בין הלכה לחברתה. ואולם החלוקה שבכתבי היד של החיבור נשתבשה בידי מדפיסי החיבור, ובמהדורת הדפוס הנפוצה ביותר, דפוס ורשא-וילנא, מצינו מאות רבות של הלכות שאינן מתאימות לחלוקה שבכתבי היד, אם משום שכמה הלכות בכתבי היד אוחדו בדפוסים להלכה אחת אם להפך. לכן החלטנו להחזיר עטרה ליושנה באופן בולט וברור, ולהביא את תחילתן של ההלכות שבכתבי היד בשורה חדשה ולהניח רווח בין הפסקאות. הדבר נעשה על פי מהדורת קאפח ושאר המהדורות, כולל מהדורת פרנקל, שחלוקת ההלכות שבה מבוססת, כעדות עורכיה, על "כתבי יד של ספרי הרמב"ם שבאו מתימן, הידועים כמדויקים ומוסמכים ביותר, ומסתבר שלא שינו כלום מחלוקת ההלכות שעשה רבנו".

הרמב"ם לא מספר את הלכותיו. מספור ההלכות הנרחב בא לראשונה בדפוסים. בדרך כלל, חלוקת ההלכות המקורית נוחה וקלה יותר מן החלוקה שבדפוסים. ראה מקרה קיצוני בהלכות תשובה, פרק ט, שבו מחולק הפרק בדפוסים רק לשתי הלכות, וכן בפרק א בהלכות עבודה זרה, המחולק בדפוסים לשלוש הלכות, ואילו בכתבי היד יש בו עשרים ואחת הלכות, ומצאנו שחלוקה לא מדויקת גרמה לעתים לטעויות מהותיות.³⁶

מספור ההלכות במהדורה זו נעשה על פי דפוס ורשא-וילנא הנפוץ, שלעתים הוא בא באמצע ההלכה, והוספנו להם מספור נוסף תחתי א, 1, 2, 3 וכדומה. רק את ההלכות שבהקדמה, בנוסח ההגדה ובסדר התפילות, שלא מוספרו בדפוסים, מספרנו על פי החלוקה בכתבי היד.

הפיסוק

מטרת המהדורה לשמש בכל בית בישראל כספר השווה לכל נפש. משום כך נעשה מאמץ אדירים בניקוד הספר ובפיסוקו, בניצוחו של ד"ר יחיאל קארה הי"ו, חוקר בכיר

המשנה של רבנו (כלאיים ב,ה ועוד) מנוקד 'אָקְטָטְס', אך אנו ניקדנו 'אָקְטָטְס'. דוגמה לשיטה זו ניתן לראות גם בניקוד המילה 'נֹאִי' (הקדמה, מצוות לא תעשה ד ועוד). מילה זו באה בכתב היד של פירוש המשנה, הן בנוסח המשנה הן בפירוש, בכתב באל"ף ובחיריק תחתיה: 'נֹאִי' (תעניות ה,ז ועוד). ומאחר שהרמב"ם כותב אותה בכתב זה בדרך הקבע, החלטנו לקיים את הכתיב, אך לנקדה 'נֹאִי', כמקובל בפי רובם המכריע של הקוראים בימינו. כך גם המילה 'טמאות' שכנראה הרמב"ם קראה טְמָאוֹת, ואנו ניקדנו, לפי דרכנו, טְמָאוֹת.

בדרך דומה נהגנו בצורות הריבוי של השמות המסתיימים בסופית "-ות", כשניקדנו את הסופית "-יות", כגון 'צִלְיֹת' (תלמוד תורה היד), אף שבפירוש המשנה הסופית מנוקדת בדרך הקבע "-יות", כגון 'אֲמִנִיּוֹת' (ביכורים ג,ג) או 'טְעִיּוֹת' (נזירות ה,א), ואף על פי שמסורת זו מקוימת בפי רבים עד ימינו אלה.

יחד עם זאת, ברי שקיימנו צורות אופייניות למסורות קדומות המשתקפות בכתב היד, כגון 'קְרִיַת שְׁמַע' [=קריאת שמע] או 'דֶרֶךְ רְמִיּוֹת' [=רמאות] (דעות ז,ד).

דרך האמצע שנקטנו בניקוד המהדורה – מצד אחד שמירה במידת האפשר על הכתיב המיוחד שיצא מתחת ידי הרמב"ם, ומצד שני אימוץ שיטת ניקוד שלא תהא מזוהה בעיני הקורא בן ימינו – נגזרת מיעודו של החיבור ומאיות דיוק, ויש בה, כך אנו סבורים ומקווים, לעודד את הלימוד בחיבור זה בפרט ובחיבורי הרמב"ם בכלל מבלי לפגום במסורת העתיקה.

הפסוקים

הפסוקים נוקדו על פי מסורת תימן ומסורת כתר ארם-צובה.

קרי וכתב: מילים מן המקרא שיש להן מסורת קרי שונה מן הכתיב, באות כפי שנהג רבנו, כקריאתן במקרא ולא ככתיבתן.

דילוג במובאות מן המקרא: כל מקום שכתוב בכתב היד "וגו'" או "וכו'", המרנו את הקיצור בשלוש נקודות. ואם הדילוג אינו מצוי בכתב היד, רשמנו במקומו שלוש נקודות בתוך סוגריים מרובעים: [...].

כתיב שם הוי"ה: בכתב יד בא שם ה' בשלוש יו"דין, "י"י"⁴¹ כשפעמים היו"ד האמצעית או השלישית מוגבהת מחברותיה. על מנת לשמר כתיב זה, אך יחד עם זאת לא לסרבל את עין הלומד, הסתפקנו בשני יו"דין.

ציוני המקורות: כל מופעי הפסוקים במקרא סומנו מחדש (כפי שכבר קדמונו בשאר המהדורות). הרמב"ם

מטפחת על פניו המחשבה 'כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים'.

אין בידינו ספר "משנה תורה" מנוקד שיצא מתחת ידי הרמב"ם בכתב ידו. ואולם כאמור לעיל, בחסדי ה' עלינו נתגלה בדורות האחרונים טופס מקורי של פירוש המשנה (כולל נוסח המשנה) בכתב ידו של הרמב"ם לרוב סדרי המשנה, שניצול מפגעי הזמן והזדים באורח נס. ואף שכתב היד אינו מנוקד במלואו, אלא זעיר שם זעיר שם (בעיקר מילים שהגיינתן מיוחדת), יש בו תרומה לא מעטה להכרת מסורת הלשון שהילכה בימי הרמב"ם.⁴⁰

מתחילה חשבנו לנקד את מהדורתנו ברוח הניקוד שבכתב היד של פירוש המשנה, אלא שנמנענו לבסוף מלעשות כן, מפני שאין בניקודן של המילים המועטות אשר נוקדו בכתב יד זה כדי ללמדנו על מסורת הלשון שהיתה בפי הרמב"ם במלואה. זאת ועוד, מילים מסוימות נוקדו בכתב היד פעם כך ופעם כך. מעבר לכל זאת, כיוון שמטרתנו הראשית להקל על הלומד, חששנו שהליכה במסורת קריאתו של הרמב"ם תיצור לעתים זרות העלולה להכביד על הלימוד הקל בספר. לכן, החלטנו שניקוד החיבור יהיה בעיקרו כדרך המקובלת בימינו למען ירוץ הקורא בו.

בהתאם להחלטה זו, נמנענו מלנקד מילים על פי מסורת ספרד, אם אין מסורת זו רווחת בימינו, אף שפעמים היא מתועדת במשנה או בפירוש המשנה של רבנו. דרך משל: ניקדנו 'שְׁמָא' ולא 'שְׁמָא', 'רְבִי' ולא 'רְבִי' ועוד. יחד עם זאת, נקטנו במסורת ספרד אם היא מקובלת בימינו בקרב לומדי ספרות חז"ל. ולכן ניקדנו 'טְהָרָה' (ולא 'טְהָרָה' שברוב המילונים), משום שצורת קריאה מסורתית זו היא הרווחת גם בימינו. אמנם נסתייענו בניקוד שבכתב היד כדי לנקד מילים נדירות שאינן משמשות בימינו או שאין להן מסורת ניקוד אחידה במקורותינו, והעדפנו לנקדן כבנוסח המשנה, כגון המילה 'בְּרַפְד' (עבודה זרה ז,ד), אחד מחלקי נול האורגים.

הכתיב והניקוד פעמים היו רעים זה לזה ופעמים רעים. אם יש בכתב שבכתבי היד של החיבור כדי להעיד על מסורת הקריאה של התיבה, ניקדנו על פיו, בהשמטת איות הקריאה המיותרות. כך ניקדנו 'שְׁבַע' (יסודי התורה ג,ג), בגלל הכתיב המלא 'שׁוּבַע', וכן 'יְכַעַס' (דעות א,א), עקב הכתיב 'יְכַעַס'.

לעומת זאת, אם הכתיב שבכתבי היד יכול לסבול ניקוד שונה מזה שהוא מרמז אליו, השארנו את הכתיב המקורי, אך ניקדנו על פי עקרונות המהדורה שתוארו לעיל. דרך משל, שימרנו את הכתיב 'אנדוגינס' בכתב היד (בנוסח המשנה של רבנו (ביכורים א,ה ועוד) מנוקד 'אנדוגינס'), אך ניקדנו 'אֲנִדְגִינִס'. כך גם לגבי המילה 'אסטס' (בנוסח

מקומות להפניות אלה. במקומות שיש ספק לאן הפנה הרמב"ם או שמפרשי הרמב"ם חלוקים בעניין זה – אנו מפנים למקור שנראה לנו שהתכוון לו הרמב"ם, ואנו מוסרים מודעה כי אין בצינונינו כדי לפסוק הלכה, והם מראי מקומות בעלמא שנועדו להקל על הלומד.

האיורים

האיורים במהדורה זו צוירו מחדש מעשה אומן על פי מהדורת קאפח. כשהדבר אפשרי, כגון בצירור המנורה, המזבח או ההיכל, הקפדנו על היחס בין חלקי האיור לפי קנה מידה. קטעי כתיבת הסת"ם ב"ספר אהבה" נכתבו מחדש על פי מסורת תימן, כגון כתיבת הפ"א הלפופה בשירת היס.

ציוני הרמב"ם היומי

ציון תחילת הלימוד של שלושה פרקים בכל יום ③. בהקדמה למשנה תורה בא גם הציון ① ללימוד פרק אחד בכל יום.

ציטט כ-4000 מופעי פסוקים בעל פה מזיכרונו המופלא, ועל כן לפעמים נפלו בהם שינויים קלים מן המסורה.⁴² במקרים אלו השארנו את נוסח רבנו המקורי, והערנו על נוסח הפסוק בסוגריים של ההפניה, כגון: "לא תסור מכל הדבר" (דברים יז, יא; ושם: מן הדבר). וכשהשוני הוא באות אחת בלבד, השלמנו את האות בסוגריים מרובעים (לציון אות שנמצאת בפסוק ולא בדברי רבנו) או עגולים (לציון אות שרבנו כתבה אך אינה בפסוק). וכשצירף רבנו פסוקים ממקומות אחדים, כתבנו את מקורות הפסוקים בהקדמת הלשון "בשילוב", כגון: "ונתן את הכסף וקם לו" (בשילוב: ויקרא כז, כג; כז, יח-ט).

וכאן יש לציין כי כשיש הבדלים בין כתבי היד של החיבור בציטוט פסוקים, העדפנו את הנוסח המתאים למסורה.

הפניות "כמו שביארנו"

הרמב"ם מרבה בהפניות ממקום אחד למקום אחר בחיבורו באמצעות הביטויים "כמו שביארנו" או "כמו שיתבאר" וכדומה. כדי להקל על הלומד, הוספנו מראי

פרק ג: הביאור

מהדורות הביאור הקיימות

העם מן החיבור הנפלא הזה, המיועד לכל. בדרך זו, וכפי שקורה לנגד עינינו, אפשר שיאבד הלומד את החיבור עצמו, פשט ההלכה, וייצא לשחות במים שאין להם סוף, מקורות התורה שבעל פה, מבלי לחזור אל החוף. נמצא שדרך זו מסיטה את הלומד מלימוד הרמב"ם עצמו, אף על פי שלכאורה זהו עיסוקו. עיקרה של דרך זו הוא עיסוק בסיבה שהביאה לכתיבת ספר "משנה תורה", ולא בתכלית ובמשמעויות הנובעות ממנו, מעין עיסוק בעבר ולא בעתיד. משל למה הדבר דומה? למי שקיבל עט במתנה, שבמקום לכתוב בו מכתביו, רעינותיו ולימודיו, הוא עסוק בפירוקו למרכיביו מתוך כוונה ללמוד כיצד נוצר.

יתר על כן, התמונה הקלסית, צורת הדף, הנפרשת לפני הלומד במהדורות המסורתיות, בהם פרשנים רבים, נושאי כלים, חוננים סביב החיבור, מעוררת בקורא את החובה לקרוא את דבריהם ולהשקיע מאמץ בהבנת דבריהם רק מחמת הספק שמא אם יתאמץ יגלה בדבריהם דבר העשוי לשפוך אור על הפשט. סופו של דבר, הוא מתקשה להשיג אפילו את הפשט ולסיים ללמוד ולו חטיבת הלכות אחת כראוי. משום כך, הוצאנו תחילה את החיבור בלא ביאור, ועתה עם ביאור קצר בארבעה כרכים בלבד. מי ישקע

רבים הם החיבורים שנכתבו על ספר "משנה תורה", אך באורח פלא כמעט אין פירוש פשוט ועקבי לספר כולו או אף לחלקים ממנו.

דיון במקורות הרמב"ם

רוב החיבורים העוסקים בהרמב"ם עניינם בעיקר מציאת המקורות שהסתמך עליהם הרמב"ם והדרך שהסיק מהם את ההלכות. מאמצים אלו, הנמשכים עד ימינו, נושאים פרי (ראה לעיל פרק א, ספר מופת), והתוצאות מעידות על נאמנותו המוחלטת לתלמוד ולפרשנותו המקורית יותר.

קהל היעד של חיבורים אלה הם תלמידי החכמים, המבינים בדרך כלל את פשט דברי הרמב"ם בלא מאמץ רב (ומסתבר שלעיתים גם תלמידי חכמים צריכים לפעמים פירוש פשוט, כפי שיבואר להלן בנושא 'הביאור'), ואילו מי שאינם תלמידי חכמים, שגם להם מיועד החיבור, אינם יכולים להשתמש בחיבורים אלו כדי לעמוד על פירושם הפשוט של דברי הרמב"ם, והרמב"ם עצמו אומר שידיעת מקורות התורה שבעל פה מחייבת "יעת רחבה ונפש חכמה וזמן ארוך, ואחר כך יודע מהם הדרך הנכוחה" (הקדמה למשנה תורה, לז). פרשנות זו הדירה את רגלי כלל

את שני החיבורים זה מזה), תבנית מחשבתית צמודה לפרשנות מטוימת שקשה להשתחרר ממנה וכיוצא בזה.⁴⁴

להלן דוגמאות אופייניות ממהדורת "רמב"ם לעם" המצויות גם בחיבורים אחרים:⁴⁵

א. ב"רמב"ם לעם", מבוארת המילה "אִמְרֵי" שפוט הבגד' (גולה ואבדה יג), אבל הרמב"ם עצמו ביאר אותה בפירוש המשנה (נגעים יא), ואמר שהכוונה לתוספות בד הנתפרות לנוי בשולי הבגד או בצווארו בצבע אחר או חתיכות בד הנתפרות לסימן כדי שלא יתחלף באחר.

ב. במהדורת "רמב"ם לעם", נתבאר הצירוף "פי הזוג" 'מספריים' (אישות כז), שהוא הפירוש המקובל של המילה "זוג". אך הרמב"ם בפירוש המשנה בנוסח המדויק ביאר אותו בהקשר זה במילה הערבית "אלכלבתין" 'מלקחיים' (נגעים ד), ולא כמקומות אחרים בביאורו, שביאר אותו במילה "אלמקץ" 'מספריים', וכל זה לא היה יכול לעלות על דעת מבאר "רמב"ם לעם", מפני שבדפוסים כתוב בפירוש המשנה שם 'מספריים', שלא כהוגן.

ג. נאמר ברמב"ם: "הַסִּמְנִין הַמְּבַהֲקִין – סוּמְכִין עֲלֵיהֶם וְדָנִין עַל פִּיהֶם כְּכֹל מְקוֹם" (גולה ואבדה יג), ונתפרש ב"רמב"ם לעם": "אפילו באיסור, כגון להחזיר גט אישה בסימנים או להתיר עגונה על סמך סימנים שנמצאו בגוף הרוג" (בבלי, בבא מציעא כז). אבל הרמב"ם כתב במפורש שאין משיאין אישה על סמך סימנים: "וְכֵן אִם בָּאוּ עֵדִים שֶׁרְאוּהוּ שֶׁנִּפְלַג לִגְבֵּי אֶרְיֹת וְנִמְרִים, או שֶׁרְאוּהוּ צָלוּב וְהָעוֹף אוֹכַל בוֹ, או שֶׁנִּדְּקַר בְּמִלְחָמָה וְמָת, או שֶׁנִּהְרַג וְלֹא הִפְרִיז פָּנָיו, אֲבָל הָיוּ לוֹ סִמְנִים מִבְּהֵמָה בְּגוּפוֹ וְהִפְרִיז אוֹתָן – בְּכָל אֶלּוֹ הַדְּבָרִים וְכִיּוֹצֵא בָהֶם, אִם אָבַד זָכְרוֹ אַחַר כֵּן, יוֹרְדִין לַנְּחֻלָּה בְּעֵדוּת זוֹ, אֵף עַל פִּי שְׂאִין מְשִׂאִין אֶת אִשְׁתּוֹ" (נחלות ז).

ד. בדוגמאות לשרץ המים אומר הרמב"ם: "כָּל שְׂאִינוֹ בְּצוּרַת הַדָּגִים... כְּגוֹן לִבֵּי הַמַּיִם וְהַדְּלֹפִין וְהַצְּפָרְדֵּי וְכִיּוֹצֵא בָהֶם" (מאכלות אסורות כב). את המילה "דלפון", שהוא ה"דולפין", פירשו שחציו דג וחציו אדם על פי דברי רש"י (בבלי בכורות חא), ולא ברור מדוע העדיפו "לעשות את התורה והשכל שני קצוות הסותרים זה אל זה" (מאמר תחיית המתים, עמ' פח; ועיין שם היטב, נספח ב, עמ' קסג דברים נפלאים ב"הדרכה המועילה מאוד בהשקפתך ודעותיך").

ואין אלו אלא מעט דוגמאות לשיבושים בביאור, וללמד על הכלל יצא.

בביאורים כה ארוכים, כשלפניו מאמץ גדול להקיף את כל התורה?

הערות הראב"ד

וכאן המקום לומר שלא צירפנו למהדורתנו את הערות הראב"ד, אף על פי שכבר נתאזרחו במהדורות האחרות, מכמה סיבות. ראשית, הערות הראב"ד אינן תמיד השגות וקושיות אלא לעתים קרובות הבעת דעה אחרת אף אם הראב"ד עצמו פסק בחיבוריו כמו הרמב"ם. שנית, הראב"ד, שהיה מבוגר בשעה שהוציא הרמב"ם את ספרו, לא ראה את "פירוש המשנה" להרמב"ם בערבית ולא את "מורה הנבוכים" שנכתב לאחר מכן, דבר שהיה פותר חלק ניכר מהערותיו, ונראה שגם לא ראה את התשובות לשאלות חכמי לונלי, שחלקן לפחות מבוססות על השגות הראב"ד. שלישית, אין הערותיו שיטתיות, אלא זעיר שם זעיר שם. רביעית, לשונו היא היא לישנא דרבנן, הערובת של עברית וארמית, מפנה לסוגיות תלמודיות ודנה בהן בשקלא וטריא, מה שאין כן רוח החיבור של הרמב"ם. ומעל הכל, אילו היינו מכניסים את הראב"ד, היינו חייבים להסביר את דבריו ולענות על חלק מתמיהותיו וחורגים מן המסגרת שקבענו לעצמנו.⁴⁶

פרשנות נאמנה למקור

אחד הפירושים על דרך הפשט הוא פירוש "רמב"ם לעם" שיצא בהוצאת מוסד הרב קוק. חשיבותו של חיבור זה רבה, בכך שקירב את הרמב"ם ללומדים רבים וניכר בו עמלם וטוב שכלם של הרבנים המבארים. מהדורתנו שונה מהותית מזו של רמב"ם לעם. בראש ובראשונה, בנוסח הרמב"ם, שבמהדורתנו מדויק הוא על פי כתבי היד, ובמהדורת "רמב"ם לעם" הוא כנוסח הדפוסים, ורק לעתים יש בה הערות לנוסח כתבי היד התימניים של החיבור.

עניין אחר וחשוב הוא הנאמנות לפרש את המחבר על פי דבריו שלו, הרמב"ם על פי הרמב"ם. פעמים רבות ביאור דברי הרמב"ם במהדורת "רמב"ם לעם", כמו גם בחיבורים אחרים, הוא על פי פרשנים אחרים, לעתים בניגוד לפירוש הרמב"ם עצמו. הסיבות לכך מגוונות: נוסח משובש של "משנה תורה" שעמד לפני הפרשן, היעדר תרגום נאמן למקור בפירוש המשנה (עד שחילצו מו"ר הגר"י קאפח ממחלצות השפה הערבית), אי עיון ב"מורה הנבוכים", השופך אור על עניינים בספר "משנה תורה" (לעתים הדבר נובע ממחשבה מוטעית המנתקת

דרך הביאור במהדורתנו ותועלותיו

"לתרגם" לעתים את לשון המשנה ללשון ימינו, וזאת אם על פי פירוש המשנה ואם בדרכים אחרות. כך לדוגמה המשנה מדברת על "קלקנתוס", והרמב"ם בפירושו (שבת י"ד) מפרש זאת ומתרגם לערבית: "קלקנתוס – 'אלקלקנת', והוא ממיני הקומוס". ואילו בחיבורו נקט הרמב"ם בלשון משנה ולא פירש. בביאורנו, נצרכנו לבאר את המילה על פי פירוש המשנה, ואף לבאר את משמעות הערבית שבפירוש המשנה (ראה ביאורנו לשבת ט"ד).

יסודו של הביאור, ובזה ייחודו, לכוון את פשט דברי הרמב"ם על פי דבריו ברחבי משנתו ('הרמב"ם על פי הרמב"ם'): בספר "משנה תורה", ב"פירוש המשנה", ב"מורה הנבוכים", ב"מילות ההיגיון" ב"ש"ת הרמב"ם" וב"כתבים רפואיים", בכתבי צאצאיו, וגם כפי שהעלו בכתביהם חכמי ישראל שהלכו בדרך זו בהבנת הרמב"ם, ובדורנו במהדורתו של מו"ר הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל, אשר האיר עינינו ועיצב דעתנו, ובפירוש "יד פשוטה" להרה"ג נ"א רבינוביץ שליט"א, ייתן לו ה' כוח לסיים את אשר נטל על עצמו.

הביאור כולל רבדים רבים. הראשון שבהם הוא פירוש הנאמן ככל שידנו מגעת לפשט דברי הרמב"ם, כדבריו שלו (בכתביו הרפואיים, שם):

הפירוש הוא הוצאת מה שיש באותם הדברים בכח על ידי ההסבר אל הפועל, עד שאם תשוב להתבונן בדברים שנתפרשו אחרי שהבנת אותם מן הפירוש, תראה אותם הדברים מורים על מה שהבנת מן הפירוש, זהו אשר יקרא פירוש כאמת, לא שהפירוש יביא לאדם דברים נכונים ויאמר זה פירוש דברי האומר כך.

אנו מקוים שעמדנו במשימה זו. מובן שהסתייענו בנושאי כליו של החיבור לדורותיהם (רשימת המקורות מצויה בנספח בסוף הכרך), ומבחינה זו זהו "קנקן חדש מלא ישן", ועם זאת השתדלנו לא להעמיס על הרמב"ם מה שאינו עולה משיטתו. כשהמפרשים חלוקים בשאלת הבנת פשטם של דברי הרמב"ם, נקטנו את הפירוש הנראה לנו קרוב יותר לפשט דברי הרמב"ם לפי עניות דעתנו. לעתים רחוקות, אף הנחנו שני פירושים. בשל קוצר היריעה, לא נוכל לפרט כאן את השיקולים שהנחו אותנו בכל פרט. בהפניות בסוגריים סימנו את המקורות לפירוש, והרצפה יעיד בהם. ואף על פי שיש בידנו חומר רב לביאור נרחב, ראינו לפתוח פתח ראשוני לקורא להבין תחילה את דברי הרמב"ם כפשוטם, טיפה מים. ונשמח לקבל הערות לשכלול הפירוש במהדורות הבאות, בעזרת השם.

פעם ראשונה אדם לומד ומבין.

פעם שנייה לומד ותוקה:

קשטה הייתי בי שדמייתי מבין,

הרי איני מבין ולא כלום.

פעם שלישית מבין ואינו מבין.

פעם רביעית מבין את שלא הבין

ואינו מבין את שהבין.

וכן על הרף זה פעם אחר פעם.

ואם יגע הרבה וחסר הרבה עד ששוכח פמה פעמים חזר, ויש לו סיוע מן השמים, הרי הוא מתחיל להבין.

וזו תחלתה של חכמה

(ש"י ענגון, עיר ומלוואה)

הביאור

בכתבת הביאור עמדה לנגד עינינו מטרתו של הרמב"ם, שיהא הספר מובן לכל אדם. לשם כך, נזקקנו בעיקר להסברת מילים קשות והבהרת מושגים ומשפטים שאינם מובנים בעיון ראשוני ללומד המצוי. הרמה מותאמת גם למי שאינו בקי בחדרי ההלכה. עם זאת, גם תלמידי חכמים יכולים למצוא בו פנינים שיגענו לדלות, בין בפירוש מילים קשות (כגון שים המלח' אינו ימה של סדום, ים המוות, אלא כל ים מלוח) בין בביאור ההלכה. השתדלנו שיהא הביאור תמציתי, בחינת קב ונקי, מועט המחזיק את המרובה.

ספר "משנה תורה" הוא מעיקרו ספר בהיר, לשונו קולחת, וכבר שיבחוהו כ"לשון הזהב של הרמב"ם". הוא נכתב בצורה כזו כדי שהלומד ממנו יסתפק בו, עד ש"אינו צריך ספר אחר ביניהם [בין התנ"ך ל"משנה תורה"]", כדבריו בהקדמתו ל"משנה תורה", או כדבריו בפתיחה לספר המצוות: "כללו של דבר, שלא יהא צורך אחרי התורה לספר אחר וזולתו כדי ללמוד ממנו שום דבר ממה שצריך בכל התורה, בין מדאורייתא בין מדרבנן" (עמ' ג).

ראויים לו דברי רבנו. הצורך בביאור נוצר כפי שמתאר הרמב"ם בטעם הראשון לכתבת פירוש לספר, מפני שלמות המחבר שכתב בקיצור, וקושי של הלומד לעמוד על כוונת המחבר (בכתביו הרפואיים, מובא באיגרות הרמב"ם, עמ' קמא-קמז).

בנוסף, הרמב"ם כתב את החיבור בלשון המשנה, ונקט בלשונה גם כאשר זו הייתה צריכה פירוש לבני זמנו, והוא מתרגם אותה לערבית בפירוש המשנה. באותה דרך עלינו

מורחב, כפי שהרמב"ם נתאמץ בזיהויים, כעולה מפירושו למשנה.

את הביאור אי אפשר לקרוא מבלי לקרוא את הרמב"ם (שלא דרכם של ביאורים חדשים, דוגמת פירוש קהתי למשנה), וזאת כדי שיתרגל הקורא לקרוא את הרמב"ם כפי שהוא. הביאור נספח הוא ואינו העיקר, אלא בבחינת 'כרטיס כניסה' לעולמו המקיף של הרמב"ם וכלי עזר להבנת דבריו הסוללים שבילי מחשבה עמוקים לחיי כל איש מישראל. עם זאת, הארכנו בענייני ההגות, כעצת הרמב"ם בבואו להסביר נקודה רעיונית (פה"מ ברכות ט, ט):

דרכי תמיד בכל מקום שיש איזה רמז בענייני אמונה אבאר משהו, כי חשוב אצלי להסביר יסוד מהיסודות יותר מכל דבר אחר שאני מלמד.

וכן גם כתב בהקדמתו לפרק חלק (פה"מ סנהדרין י, א):

וכבר הארכתי בדברים מאד ויצאתי מעניין חיבורי, אלא שעשיתי כן לפי שראיתי שזה תועלת בדעה... ומאת ה' אשאל לנחותני בדרך האמת.

הכתורות ומבנה הפרקים

פעמים הרבה אפשר להבין כל הלכה בפני עצמה, אבל קשה לתפוס את התמונה הכללית של הדברים. הוספנו לכל פרק כותרת קצרה המשקפת את נושא הפרק. הכותרות מועילות לסקירת נושאו של כל פרק במבט אחד, הן כהקדמה ללימוד המסייעת להתמצאות והן כסיוע לזיכרון לאחר הלימוד.

השקענו מאמץ רב בכתיבת כותרות קצרות, ברורות ומדויקות ככל האפשר. לעתים הן לקוחות מלשון הרמב"ם עצמו. מחמת ההכרח לקצר, נמנענו מלהזכיר נושאים שהובאו בפרק בהלכה אחת או שתיים בלבד.

הוספנו כותרות מְשֻׁנָּה למקבץ הלכות, כחמש הלכות בממוצע. למדנו כי מקומות החלוקה של כותרות המשנה רפויה היא, ואף שיש הלכות שקיבוץ יחד ניכר ומוכרח, לעתים אין הדבר ברור, ואפשר לשייך הלכה לכותרת שלפניה או לכותרת שלאחריה, אפשר לחלק חלוקה קלה ואפשר לחלק חלוקה גסה. מכל מקום, פעמים רבות הכותרות הן גם סיכום ההלכות, ולעתים כותרת טובה מיתרת את הצורך לבאר את הקשר בין ההלכות.

מבנה הפרקים, שהוא לוח הכולל למעשה את הכותרות הראשיות וכותרות המשנה שצירפנו לספר, בא בהקדמה לכל חטיבת הלכות, והוא מעניק במבט אחד תמונה כללית של כל ההלכות שבחטיבה.

פעמים רבות נדרשנו להשלים את דברי הרמב"ם מתוך מקומות אחרים בחיבור עצמו, בציטוט דבריו או בהבאת תורף דבריו. הבנה מלאה של דברי הרמב"ם מתקבלת רק בהשוואה ובתיאום עם עקרונות תורניים המופיעים ברחבי משנה התורה, בדומה למה שהתלמוד עושה. פעמים רבות, כגון בהקדמה למעשה בראשית (פרק ג ביסודי התורה) או בהקדמה לפרק יא בקידוש החודש (סוד העיבור), ערכנו לפני הלומד הקדמות חשובות, כדי שיוכל לקרוא את ההלכות ברצף. אף בעניין זה צעדנו בעקבות הרמב"ם בטעם השני לכתיבת ביאור (עין שם).

מטרתנו היא לפרש את דברי הרמב"ם כפי שהיה מפרשם ולמצוא את דרך מחשבתו הבהירה בזיוק ההלכות. תופעה הראויה לציון היא שהרמב"ם, איש ענק בכל קנה מידה, תיקן את חיבוריו שוב ושוב. חיבוריו מלאים עשרות הגהות, מה שמכונה בפירוש המשנה 'מהדורה ראשונה' ('מהדורה קמא'), מהדורה שנייה ופעמים אף מהדורה שלישית ('מהדורה בתרא').

לא נתננו לאהבה לקלקל את השורה, ולעתים רחוקות ביותר נאלצנו לציין שהתמונה שהרמב"ם מתאר אינה נכונה לאור הידע המדעי בימינו, כמו בכמה מן הפרטים האסטרונומיים שאבד עליהם הכלח (כגון בחלקים מפרק ג מיסודי התורה) או בתיאור התהוות בעלי חיים שלא בתהליכי פרייה ורבייה של זכר ונקבה (כגון שבת יא, ב), מפני "שאין הקנאות מעלה אפילו למען אדם גדול" (בכתביו הרפואיים, שם).

הוספנו סיכומים, אירוסים, טבלאות ורישומים ככל שניתן. הביאור כולל גם ביאור לחילופי הנוסח כשיש בו צורך. אין ספק, שעד כמה שיגענו, ודאי אתנו תלין משוגתנו, ובוודאי טעינו לא פעם בהבנת דברי הנשר הגדול. וכאן מקום לבקש מכל לומד, שיבחן את דברינו, ואם מוצא הוא מקום טעות, שיודיענו ובעז"ה נתקן, ונצטרך בדרכו של הרמב"ם גם בעניין זה, שלא בוש מלתקן ספריו ולחזור בו.

תורת חיים

בהלכות רבות אפשר שהלומד אותן יתאמץ ויבין את כולן, ולא ישאל את עצמו איך אפשר להביאן לידי ביטוי בחיי המעשה. לנוכח זאת, התאמצנו מאוד להזמין את הלומד להבין את התמונה הגדולה של התורה, על אף המסגרת המצומצמת שקבענו לעצמנו. עשינו זאת על ידי בחירת מונחים עכשוויים, כגון "ספר משפטים", כשהשתמשנו במונחים "מעסיק" ו"עובד" במקום "בעל בית" ו"פועל", וכגון במושגי הראליה, שזכו לביאור

פסוקי המקרא

בהקדמת כל חטיבת הלכות, הבאנו את פסוקי המקרא העיקריים, שהם היסוד להלכות בלוויית כותרת וביאור קצר (במקומות שאפשר, הוא מבוסס על דברי הרמב"ם), כדי לחבר בין התורה שבכתב לבין התורה שבעל פה, שספר "משנה תורה" הוא סיכומה. השלמנו בביאור את ציטוטי הפסוקים המובאים ברמב"ם, מפני שלעתים הלימוד מן הפסוק מוסב על המשכו או על הקשרו, בהנחה שהוא ידוע בעל פה ללומדים. הציטוטים של מקראות בספר "משנה תורה" רבים מאוד ביחס לספרי הלכה אחרים (השווה שו"ע), וניכר שמטרתם לצמצם את הפער בין התורה שבכתב לבין התורה שבעל פה, כהצהרת הרמב"ם (הקדמה, לט).

הקדמה

לכל ספר מצורפת הקדמה המתארת את נושאו, טעם סדרן של חטיבות ההלכות שבו, הגות מרכזית החורזת את הספר ורעיון החותם אותו. הרעיון החותם זוכה גם לביאור מקומי על אתר, והמבקש להתבסס מפנינים שלפני ולפנים בעומק מחשבתו של הרמב"ם הערוכים כמין שיר הלל, יעיין בכל סופי הספרים, וכמעט בכל סופי חטיבות ההלכות.

כל ספר פותח בפסוק הקושר את הספר לחתימת הספר שקדם לו, כפי שעמדנו על הדברים בבאורנו, והכל מתחרז כמין שרשרת, כמאמר הכתוב "כי לְיַת חן הם לראשך וענקים לגרורותיך" (משלי א, ט).

המפתחות והנספחים

מהדורה זו כוללת מפתחות עשירים המסייעים למצוא כל נושא בקלות (לחלק מן המפתחות מצורפות הקדמות קצרות). חלק מן המפתחות נמצאים בכרך האחרון וחלקם בכרך הראשון.

צירפנו לכל ספר נספחים המשלימים את תורת החיים שבמשנת הרמב"ם, בין אם מדובר בענייני ראליה (כנספח הצומח) או בהיבטים מעשיים (כגון חזוים ושטרות לפי הרמב"ם והשו"ע והחוק) או בהרחבות שאין להן מקום בביאור שעל הדף. הוספנו גם נספח לתולדות חייו של הרמב"ם.

סימוני הלכות

במהדורה זו הוספנו סימון רקע להלכות או למספרי ההלכות, מפני שאנו סבורים שהוא משיב את המהדורה ונותן מענה לבקשת רבים, לומדים ומורים, להנגיש את ההלכות היסודיות או הנפוצות. הסימון מזמין הן את הלומד החדש או מי שאצה לו הדרך להכיר מהר את הספר ולהעמיק בהלכות הנפוצות, הן את מי שבקי בהלכות אך מבקש לזכור את הכללים ההלכתיים.

המילים המסומנות ברקע אפור בהיר, המהוות 5%-10% מכלל הספר, הן יסודות בהלכה, וכללנו בהן מושגים (בין אם הגדרתם באה בהלכה בין אם מדובר בהיקרות הראשונה שלהם, והגדרתן באה בביאור), הגדרת מצוה מתרי"ג מצוות או הלכת יסוד או הלכה מסכמת עניין (שהיא כלל בפרק מסוים או בכלל הפרקים) או יסוד הלכתי או הגותי, כדברי הרמב"ם: "כי חשוב אצלי להסביר יסוד מהיסודות יותר מכל דבר אחר שאני מלמד" (פה"מ סוף מסכת ברכות). עיקרם של דברים הוא: אם אין האדם יכול להקדיש זמן רב ללימוד, כדאי שילמד אותה.

מספרי ההלכה, המסומנים ברקע אפור בהיר, מהווים 40%-25% מכלל הספר, והם מציינים את ההלכות שאינן דנות בפרטי פרטים או הן הלכות נדירות, ובעיקרן הן הלכות שאם יש לאדם פנאי ללמוד אותן, כדאי לו לקרותן. וגם מי שלומד במסגרת "הרמב"ם היומי", ראוי שילמד כמה הלכות מכל פרק.

נמצא לפי זה שהלכה מסומנת היא הלכת יסוד המשקפת את הנחיית חכמים, "לעולם יהיו דברי תורה בידך כללים ולא פרטים" (ספרי האזינו לב, ב), או הלכה המזדמנת יותר. אנו מדגישים שאבן הבוחן אינו אם היא 'הלכה חשובה' או 'הלכה יפה', מפני שכל ההלכות חשובות ויפות הן, כדרך שאמרו חכמים: "כל האומר 'שמרעה זו נאה וזו אינה נאה' מאבד הונה של תורה" (בבלי עירובין סד, א). יחד עם זאת, ברור לנו שניתן להציע חלק מן הסימונים בדרך אחרת. מטרת הסימונים היא להזמין את הלומד המתעניין ללמוד עוד הלכות הוסבבות סביב הסימון, להרחיב את מעגלי הלימוד ללומדים נוספים ולהלכות נוספות מתוך מעגלים יסודיים יותר. לנגד עינינו עמד סד מסגרת כמותית קצר, כדרך שהנחנו חכמינו, "לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה" (דעות בד, ו) ומתוך כך אנו מקווים שיש בבחירתנו משום "הזמנה" להשלים את החסר, משום שגם אם מיעטנו לסמן הלכות, השלמתן נמצאת לפני הקורא, והוא יכול לעשות זאת בקלות.

בצאתנו מן הקודש נישא תפילה:
יהי רצון שכיווננו במהדורה זו אל האמת,
ושירבו ללמוד בה ותתקבל על דעת דורשי תורת ה'
ומבקשי ידיעת שמו.

פרק ד: חתימה

היסודיים; פיתוח אתר מרכז וכיוצא בזה. היו נא שותפים למאמץ זה, הרימורומת ממון או הירתמו למשימת הביאור. נשמח לעמוד לעזרתכם ולספק לכם את החומרים הדרושים כדי לקדם את הרעיונות לשם שמים.

בקשה

עשינו כל מאמץ לנפות את המהדורה ממשוגות ומשיבושים, אך אין אנו מתברכים בלבבנו לומר שלא נפלו טעויות בעבודתנו, בנוסח ובביאור. על כגון זה ביקש נעים זמירות ישראל: "שגיאות מי יבין, מנסתרות נקני" (תהלים יט, ג). וכדרכם של מעתיקים קדמונים, נחתום גם אנו את דברינו בקריאה אליכם: אחינו הקוראים, במטותא מנייכו, אם נקרתה לפניכם טעות כלשהי, בדקוה היטב היטב (כי פעמים רבות אין זו טעות כלל) והסבו את תשומת לבנו לדבר, ככתוב: "הרימו מכשול מדרך עמי" (ישעיה נז, ד). ואם אמנם יש כאן טעות, נתקן אותה בעזרת האל ברוך הוא במהדורה הבאה. ואל תדיינונו לכף חובה אלא לכף זכות, שהרי כשם שאי אפשר לבר בלא תבן, כך אי אפשר לספר בלא שגיאות. וכבר הקדימנו בבקשה דומה רס"ג בהקדמתו לספר "הנבחר באמונות ובדעות" (מהדורת הרב קאפח, עמ' 1):

והנני משיב עיני יוצר הכל כל חכם אשר יעיין בספר זה ומצא בו דבר בלתי נכון שיתקנו, או מלה מסופקת שיפרשנה על הצד הטוב. ואל ימנענו מכך שאין הספר שלו או שאני כבר קדמתיו לבאר מה שלא נתבאר לו. כי החכמים חסים על החכמה, ויש להם חמלה עליה כחמלת הקרובים, כמו שנאמר: 'אמור לחכמה אחותי את'. אם כי גם הסכלים יש שהם חסים על סכלותם ואינם עוזבים אותה.

עיינו שם בדבריו הנפלאים.

שלמי תודה

בראשית דבריי, אודה לאל עליון, אלוהינו ואלוהי אבותינו, שהגיענו לזמן הזה. תגל נפשי באלוהיי, אלוהי אמת, חסד צדקה ומשפט, אשר זיכני לעסוק בתורת משה, אשר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, להביא לבית ישראל מכוחי הדל, לערוך את דברי הרמב"ם ולבארם יחד עם אחרים בלשון קצרה ופשוטה, למען יכירו הכול את החזון העצום של תורת ישראל השלמה ולמען ישאפו לממשה בחייהם. יודע אני בנפשי, ולא כאמירת סרק, כי כוחי דל, וראוי היה הדבר שתיעשה מלאכה זו על ידי גדולים ממני. אבל נחלצתי אני, והדבר כאש בוערת בעצמותיי, לא אוכל כלל, ואני תפילה לה' שלא תבוא תקלה על ידי. לולי תורתך שעשועיי, אז אבדתי בעניי, מפני דברים שהשעה צריכה להם ומבטלים

אל ארמון המלך

התורה – עץ חיים, עצה לחיים. וספר "משנה תורה", המלא אהבת ה' יתברך, מדריך את האדם לאהוב אותו, ולא רק לקיים את מצוותיו, ואף לא רק לירא אותו. הוא מעמיד את האדם מול גילוי ה' במבנה הגדול של התורה ואיוונים בפרטי החיים ובמשמעותם. לא מעטים חוששים מן ההלכה היבשה לכאורה. אף הרמב"ם, באחד הקטעים המפתיעים בחיבוריו, מדמה את המון העם לאנשים הנמצאים מחוץ לארמון המלך, ואומר: "אבל הפונים לחצר המלך להיכנס אליו, אלא שלא ראו כלל חצר המלך, הם המוני אנשי התורה, כלומר עמי הארץ העוסקים במצוות" (מו"ג, גא). ומאליה עולה התמיהה: האמנם זהו יחסו של הרמב"ם למאמץ הגדול של האדם להכרת המצוות ועשייתן? הרי לשם כך הקדיש את חיבורו הגדול ביותר, "משנה תורה"!

תכליתה של התורה לעצב אדם ירא שמים ואהוב ה' באמת, ולא רק "שומר מצוות", "טכנוקרט" של ההלכה. לעתים עלול האדם לשכוח את ה' ולהידבק רק בתורה. אם אנו מבקשים לחיות תורת חיים ולא רק חיים של לימוד תורה, שומה עלינו לעצור מדי פעם את הלימוד ולנסות להבין את התמונה הכללית של ההלכה, לאיזו מציאות היא חותרת (החסרה כל כך היום), מהן התובנות וההשקפות האמורות לעצב את חיינו, הבאות לידי ביטוי בהלכה, וכיצד נוכל להביא לידי ביטוי את גילוי ה' בכל דבר. בעיני הרמב"ם, זהו הדבר החשוב ביותר, להבין את יסודות ההשקפה (ראה לעיל פרק ג, תורת חיים). רק כך האדם יכול לקום מן הלימוד, מכל לימוד, כשה' מלווה אותו בכל חייו, להתקדם אל המלך בארמונו. אמנם לשם כך, כדי שלא לטעות, יש ללמוד את הכל, לעיתים בעמל רב. דרכם של הבריות שהם משקיעים במה שהם אוהבים, ולא תמיד גלוי להם שאוהבים הם את מה שהם משקיעים בו. ומעל הכל יש לבקש מה' סיוע בלימוד, כפי שאומר הרמב"ם (פה"מ, הקדמה):

ואין לאדם לעשות עם הלימוד וההשתדלות בעסק התורה אלא לכוון את לבו לה', ויתפלל לפניו, ויתחנן שיחנהו דעת, ויעזרהו, ויגלה לו הסודות הכמוסים בכתבי הקודש, כמו שמצאנו דוד עליו השלום עשה כן, והוא אומר: "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך".

קול קורא

ספר "משנה תורה" הוא היסוד ללימוד התורה כולה. מפעל זה נעשה בשותפות עם אנשים רבים, והמלאכה עדיין לא תמה. יש יזמות לקידום החזון שספר זה משמש לו מצע, כגון: השוואה לפסקים מקבילים של השו"ע והרמ"א; הערות על האקטואליות של הדברים; לימוד הרמב"ם בבתי הספר

אוהד נפש משיבת "קרני שומרון" בהלכות קריית שמע ותפילה; הרב שמואל אריאל משיבת "עתיאל" בהלכות ציצית; הרב המוהל אשר ולדמן בהלכות מילה; ור' אופיר שעבין בביאור סדר התפילות.

באיורים, סייעו לי יונתן עזרן, יעקב שהם ואילן פפיני. בכתיבת פרשיות הסת"ם נעזרתי בר' אלישע ליפקין וברב מיכאל חימי. כן יבואו על הברכה יובל נפש ומכון "פתיל תכלת" על הרשות להשתמש באיוריהם. אריה יואלי ערך את מפתח הלכות שבת.

עוד יבואו על הברכה חכמים שהגיהו חלקים של הביאור וליטשו אותו בהערותיהם המחכימות: הרב שמואל אריאל, הרב יואל קטן, הרב אליקים צדוק, הרב שלומי אלדר והרב אריה כהן, ורבים רבים ששלחו את הערותיהם פה ושם. ד"ר מרדכי אלפרין וד"ר מרדכי הלפרין הי"ו וד"ר גיל שחר סייעו בעצותיהם הטובות בענייני רפואה. את הלכות קידוש החודש הגיה בשעתו ד"ר שמחה ולנר ז"ל המומחה בלוח העברי ויעקב שהם.

תודה לפרופ' זהר עמר על נספח הצמחים וייעוצו המלווה את עבודתנו. תודה גם לכל מי שהגיהו חלקים של הספר, אם למחצה אם לשליש אם לרביע. תודה למר יעקב עציון, שבסבלנותו הרבה ובדבקותו הגדולה, העיר הערות רבות ומועילות לטובת הקוראים. תודה לר' משה ארנד, אברהם בן ארוש, נאור ידעי, דן בוגזלו ובן ציון חניה ולכל צוות התלמידים בישיבת "אור ישועה" ובישיבת "תורת החיים". תודה למעצבת גב' הילה בירן על רעיונות לבה ולמר דוד שוורץ על עיצוב כריכת הספר, לחנן מגורי על הסיוע הרב בניהול אתר הספר, ולליאור נגר על ארגון הספרים ומאור הפנים למתעניינים. ולמר יצחק וייספיש מנכ"ל המפעל בהתנדבות, על מאמציו המרובים בהפקת הספר במסירות ובנאמנות ועל הליווי הצמוד. עצותיו הטובות ואצילות לבבו הם לי לעזר נפלא.

במהדורת הראשונה הספר עומד ועוצב בטוב דעתו של דוד הלל, ולידו עמל ועימד בדבקות מרשימה הרב עמנואל מזרחי, לילה כיום גייה חשכו. שבת עבודתם ופרי מאמצם הרב ניבט מבין עמודי הספר. כמו כן ייעץ לנו מחכמתו יוסף רזניק. בהמשך עימד את הספר מנחם מענדל שכטר ועמס על ידו נאור ידעי, שהפיקו מרגלית מתחת ידם, תוך הגהה מדוקדקת במגוון אמצעים, עד כמה שידם מגעת. נאור ניהל את התהליך כולו ושכלל את ההגהה בחכמת לב.

ואחרון חביב, לאיש יקר, החפץ בעילום שמו, אשר מניע את הנחלת הרמב"ם בכל כוחו, מכוח קריאתו של הרבי מליובאוויטש, איש אשר אש קודש בו, מאיץ בנו ומסייענו, מעודד ותומך. להט לבבו מדיק את כולנו בעשייה מבורכת. רובם המוחלט של האנשים עשו זאת בהתנדבות ולשם

הרבה שיש בעולם, שכל אחד מהם מתעתע בנו כזועק 'אני חשוב מכול'. ה' מגיני וקרן ישעי מן המפריעים המכלים את זמני וזמנם בהבל ריק אשר לא יועיל ולא יציל, ואין לאל ידי מלחמוק מהם. "בְּטַח בַּה' וְעֵשֶׂה טוֹב שָׁכֵן אֶרֶץ וְיָעַה אֲמוֹנָה. וְהִתְעַנַּג עַל ה' וְיִתֵּן לָךְ מִשְׁאֲלַת לֶפֶךְ. גּוֹל עַל ה' דְּרָכָךְ וּבְטַח עָלֶיךָ, וְהוּא יַעֲשֶׂה" (תהילים לז, ג-ה).

"מפעל משנה תורה" שייסדתי הוא מפעל מתנדבים ביסודו, שחזונו הוא שכל אחד ואחד יוכל להכיר את התורה שבעל פה כולה, באופן המקיף ביותר ובצורה המתומצתת והמסודרת למופת כפי שהביאה הרמב"ם לידי ביטוי בספר "משנה תורה".

סדרה זו יוצאת מתוך שיתוף פעולה בין אנשים של צורה, תלמידי חכמים, ומוסדות רבים, כל אחד מומחה בתחומו, שראו בביאור משימה לאומית ונחלצו למאמץ הכביר, ובהם: ישיבת "תורת החיים" אשר ביד-בנימין בראשות הרב שמואל טל; "מכון משפטי ארץ" בספרי המשפט והשלטון, נזקים, קניין, משפטים ושופטים; "מכון המקדש" בספרים עבודה, קרבנות וטהרה; "מכון מש"ה בספר קדושה; "מכון התורה והארץ" בספר זרעים ועוד.

כרך זה, שקראנוהו 'החיים ומעגלם', מעגל לשון דרך ולשון גלגל השנה השב וחזור, לא היה יוצא מן הכוח אל הפועל בלא עזרתם של רבים שסייעו בידינו, לכבוד הבורא יתעלה ולכבוד רבנו בלבד, על מנת שלא לקבל פרס. חובה נעימה היא לנו להזכירם ולפרט שבחם, כאמור: "לכו חזו מפעלות יי" (תהילים מו, ט).

הרב רועי דובקין, שלא מש מלדקדק בספר ולסייע בכל אשר נדרש. אחידות הביאור וליטושו נזקפת לזכותו, בעמל של יום ולילה, ובדבקות מלהיבה, מלווה את המאמץ מהחל ועד לרגעים האחרונים של ההוצאה לאור. ד"ר יחיאל קארה הי"ו, מנהל המדור לספרות הגאונים במילון ההיסטורי, ההולך ונעשה באקדמיה ללשון העברית, אש קודש בו, אשר יגע על מלאכת הניקוד הקשה ואף הגיה וערך את לשון הביאור. ר' הלל גרשוני יצ"ו, תלמיד חכמים משיבת "תורת החיים" ותלמיד האוניברסיטה העברית בירושלים, עמל על דיוק הנוסח, השוואתו וניפויו בחריצות אין קץ. עינו החדה, טוב דעתו, ניסיונו הרב וגיעתו, הביאו לנוסח מתוקן ומהודר ביותר. הרב דביר טל בדבקותו ליטש והסיר משוגות רבות, ופנים חדשות ומאירות באו לכאן. כל הערה היא לי להארה. אברהם בן ארוש, הרב עמנואל מזרחי ויעקב עציון, תורמים לעבודתנו בחדווה ואינם חוסכים כל מאמץ ומזומנים תמיד לכל משימה. המהדורה שייכת להם ולכמותם. בכתיבת חלק גדול של הביאור השתתפו תלמידי חכמים רבים: הרב רועי דובקין משיבת "תורת החיים" ודוד משה משיבת "קרני שומרון" אשר סייעו בתוספת הביאור בספר המדע. בביאור ספר אהבה השתתפו הרב

רצון שנהיה אנחנו וצאצאינו כולנו אוהבי ה' ולומדי תורתו לשמה.

בשעה שהקדמה זו נכתבת, בחסדי ה' אין שעבוד מלכויות עלינו, ועם זאת "עבר קציר כלה קיץ, ואנחנו לא נושענו" (ימיהו ח, כ), ואין איש יודע איזה הדרך יגיה ה' אור לעמו, וכמה טלטולי רועים חסרי דעה והשכל נעבור. בין כך ובין כך, עם ישראל יש לו חזון גדול, ו"נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם, כי לא אדם הוא להינחם" (שמואל א טו, כט). אוהבי ה' באמת, חזקו ואמצו, ואל ירפו ידיכם, כי יש שכר לפועלכם. קראו את ה' באמת, כי מהרה בימינו הוא לבדו ימלוך עלינו, ויריס קרן כנסת ישראל עגומת הנפש (ראה סדר התפילות, נו) לצעוד אל מימוש יעדיה הגדולים והנצחיים המכונסים בספר "משנה תורה". קראוהו, למדוהו ולמדוהו. נערו חוצניכם והנהיגו בכוחכם הגדול, והמקום ברוך הוא יזריח אור על עולמו.

מ"מ

קדומים תמוז תשע"ד

(מבוסס על ההקדמה בתשע"ב)

שמים בלבד, כשרוח ה' מפעמת בפועלם הנאמן בטוב טעם ודעת, בדבקות ובחריצות. ישלם ה' שכרם הטוב.

אודה ל"ישיבת אור וישועה" בראשות מו"ר הרב זייני והמנכ"ל ישי בוצחק, על שהיתה בית למהדורות הקודמות; לישיבת "תורת החיים", בראשות מו"ר הרב שמואל טל, שהעמידה לרשותנו תלמידי חכמים מקרבה שסייעו לנו הרבה בליטוש הדברים. סיוע מיוחד ליווה אותי עו"ד משה ליפשיץ בטוב דעתו ואצילות לבבו המעוררת השראה. ועוד אודה למתי מעט שטרבו לעזור ובזכותם עשיתי את הדברים בעצמי.

תהא משכורת כולם שלמה מעם ה' אלוהי ישראל. ברכת התורה תהא שלוחה להם בכל אשר יפנו, וזכות הנשר הגדול תהא חופפת עליהם ועל בתיהם. עזרתם ממלאת את חללו של עולם בלהט ובאור גדול, והיא לעזר לנו בשעות הקשות במעלה ההר.

ואחרונים חביבים, בני ביתי. יברך ה' את נוות ביתי, ישמרה הצור, המלווה את עבודתי במפעל זה, ואת ילדינו. יהי

הערות

רוחב דעתו, "לפי שחכמים הראשונים לא היו מחברים אלא בשביל עצמם". אך עיין גם בספר מורה הנבוכים (ב, לז): "אין חכם מחבר דבר לעצמו, ללמד את עצמו מה שכבר ידע" והערת הרב קאפח שם.

8. איגרות הרמב"ם (תרגום משולב ממהדורת קאפח עמ' קכה ומהדורת שילת עמ' ש-שא).

9. תוארי כבוד של "רב" או "ראש ישיבה" וכדומה נעשו אף בזמן הרמב"ם כינויים בלבד, חסרי משמעות המחייבת כראוי. ראה דבריו בפה"מ בכורות ד, ד.

10. כה דברי בעל כסף משנה, הרב יוסף קארו, מחבר שולחן ערוך, אלו דברים נוקבים כנגד מי שאוחזם החשש שמא יפסקו הלכה כרמב"ם, אלא אם כן יאמר להם רב גדול שאפשר (ואני מכיר רב גדול שאומר שצריך לפסוק כהרמב"ם, ושמו בישראל רבי משה בן מימון). יש מי שעיקר לימודם מכוון לפלפול, ולא כדי לעשות, עד שניתן למצוא למדן שלמעשה אינו שואף לממש את התורה בחייו, שאף אם למד את מסכת בבא בתרא, העוסקת בענייני שכירות, והוא בקי בריונים ובהווית דאביי ורבא, לא עולה על דעתו שאם הוא בא לשכור דירה שעליו להשתמש בחוזה המתאים להלכה.

חלקים מהקדמה זו לקוחים מן ההקדמה לכרך המופת של הרמב"ם השלם והמדויק.

1. כינוי זה הוענק לו בשל היקף העניינים שהעלה ממרום מעופו ומבטו חד עין, המבחין בכל פרט של המציאות. ומקורו כנראה בתיאור האמור ביהזקאל (יו"ג), המתאים למותו של הרמב"ם.
2. לפי השערת הרב קאפח (מורה הנבוכים, הקדמה, עמ' 21).
3. דברי ר' שמעון במשנה (שבת יד, ד). וראה בפירושו הרמב"ם על אתר: "והלכה כר' שמעון".
4. מהדורת שילת. בשאר ההפניות אנו מפנים לאיגרות הרמב"ם במהדורת הרב קאפח. ראה להלן הערה 12.
5. ראה בתפילת "עלינו לשבח": "לתכן [=לבסס] עולם במלכות שדי", שמקורה בברכה השלישית של מוסף ראש השנה ובתפילת היוכל (סדר התפילות מז), ומשם נעתקה לסיומי כל סדרי התפילות בימינו.
6. ראה הלכות איסורי ביאה יד, א.
7. ראה מה שכתב הרמב"ם על חיבור המשנה בהקדמתו לפירוש המשנה (מהדורת קאפח, עמ' יח), שקשה להבינו משום גדולת דעתו של רבנו הקדוש, שחיבר ספר זה לעצמו כפי

לבוגרת אלא טענת דמים בלבד"ב. ב. הלכות גירושין (ט,א):
 "ורבותי הורו בנט זה בדבר שאינו נראה מפני שיבוש שהיה
 בנוסחאות שלהן". ג. הדוגמה הברורה ביותר בהלכות מלווה
 ולווה (טו,ב): "יש נוסחאות מן התלמוד שכתוב בהן... וטעות
 סופרים היא, ולפיכך טעו המורים על פי אותן הספרים. וכבר
 חקרתי על הנוסחאות הישנות ומצאתי בהן שהוא נאמן.
 והגיע לידי במצרים מקצת תלמוד ישן כתוב על הגווילים,
 כמו שהיו כותבין קודם לזמן זה בקרב מחמש מאות שנה,
 ושתי נוסחאות מצאתי מן הגווילים בהלכה זו, ובשניהם
 כתוב... ומפני טעות זו שאירעה למקצת הספרים, הורו מקצת
 גאונים... גם ההוראה הזאת על פי ספריהן, שכתוב בהן...
 וזו טעות סופרים היא. ומצאתי בגווילים כתוב... אף על פי
 שהספרים המוגהין כמו שאמרנו, כך יראה מדין התלמוד.
 ועוד, דברים של דעת ה'...". עיין שם. היחס בשיטתו של
 רבנו בין נוסח התלמוד, בין מהלך הדין בתלמוד ובין דברי
 דעת, חורג מעניין הקדמה זו.

26. אמנם מטבעו של עולם, גם מהדורה זו אינה נקייה לחלוטין
 משגיאות, ובמקרים מועטים נשמטו חילופי נוסח מעיני
 העורכים. ראה למשל: "שאיין לך אדם מישראל שלא עבר
 מעולם על מצוות עשה" (הלכות פסולי המוקדשין טו,ד),
 ואין הערה על התיבה "מעולם", אף על פי שאינה בכתבי היד
 התימניים, כהערת הרב קאפח על אחר.

כאן המקום להעיר על התעלמותם החמורה של עורכי
 המהדורה מתלמידי חכמים שאינם נמנים על בית מדרשם.
 ראה ספר המפתח שבמהדורתם (מפתח הפניות לספרי
 הפוסקים שדנו בדברי רבנו ומפרשיו), שבו התעלמו שלא
 בתום לב מן הראי"ה קוק זצ"ל ומתלמידו בית מדרשו,
 דבר שלא נשמע כמוהו, להעלים דברי תורה משקולים
 זרים בהמשטת גזלו תוקף ובמפעל מכוון "הלכה ברורה",
 שיש בו מפתח שלם ומקיף של ספרי הפוסקים העוסקים
 בדברי רבנו לפי סדר ההלכות, המופיע גם באתר האינטרנט
www.halachabrura.org. התעלמות זו גובלת באי
 אמירת אמת, כגון בהערתם בצינונים ומקורות' על ההלכה
 הראשונה בספר משנה תורה (הלכות יסודי התורה א,א):
 "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון",
 כשאמרו כי כל (!) מתרגמי פירוש המשנה וספר המצוות של
 הרמב"ם (שנכתבו במקורם בערבית) תורגמו עניין זה בלשון
 "להאמין" ולא בלשון "לידע", והעלימו לגמרי שיש משלומי
 אמוני ישראל, גדול מתרגמי הרמב"ם, הגר"י קאפח זצ"ל,
 שתרגם כלשון רבנו בעברית "לידע".

27. ראה דברי הרמב"ם במורה הנבוכים (ב,טו) וקבע אותם
 כמרגלית לנגד עיניך: "לפי שכל דבר שהוכח, לא תוסיף
 אמיתתו ולא יתחזק הנכון שבו בהסכמת כל העולם עליו, ולא
 תגרע אמיתתו, ולא ייחלש הנכון שבו, אם יחלקו כל אנשי
 הארץ עליו".

28. מורגלא בפומיה דמו"ר הרב אליהו זייני דרך הלצה שגדול
 הפוסקים היה מציא הדפוס. ומו"ר הגר"י קאפח כתב
 שבתומך נעשו ספרי היצא כניו לאדם משובש, עד שאם
 אומר אדם דברי טעות בדבר כלשהו, אומר לו: "דפוס
 שכמוך, לא כך אלא כך...".

29. ראה למשל על בשר חיה בחלב (מאכלות אסורות ט,ג-ד).

30. וכן העירו על זה למכביר. ראה למשל בחילופי הנוסח בגט
 (הלכות גירושין ד,א): "מן הראוי לציין שנוסח הגיטין

11. בדומה לדברי חכמים (בבלי ע"ז יט, ע"א-ע"ב) "גמרא נעיקר
 הלימוד] – מרב אחד עדיף, כי היכי דלא ליפלוג לישני שלא
 ייחלקו הלשונות".

12. וכך יש להבין את האיגרת המובאת באיגרות הרמב"ם,
 מהדורת קאפח, עמ' קלו. וראה לעיל הערה 4.

13. ראה הקדמה למשנה תורה, וביאורו בתלמוד תורה פרק א.

14. בבלי סוטה כב,א "מבלי עולם... שמורים הלכה מתוך
 משנתם", מפני שהתלמוד עצמו פוסק אחרת. מה שאין לומר
 על משנה תורה שנועד להיות פסיקת הלכה על פי התלמוד.

15. ראה להלן פרק ג, חלוקת ההלכות.

16. ראה בהרחבה הקדמה הגר"י קאפח למהדורתו בשער ספר
 המדע. אף השולחן ערוך מיוסד ברובו המוחלט על הרמב"ם.
 ובדידי הוא עובדא, משעה שעמדתי על דעתי בחרתי לי את
 הרמב"ם כפוסק, אף על פי שהדורות הקודמים במשפחתי
 פסקו לפי השולחן ערוך. הרמב"ם אינו מזכיר את המושג 'אל'
 תיטוש תורת אימך', והדבר המחייב הוא רק התלמוד, ומכותו
 מנהג המקום. ובמקום אחר נאריך לדבר בזה בעז"ה.

17. העירני עליה הרב שלמה בן אברהם שליט"א.

18. ובעניין זה אספר שכאשר שאלו את מו"ר הגר"י קאפח 'מהו
 כזית?' ענה 'כזית', וכשחזרו ושאלו אותו, 'כן, אבל כמה
 הוא?', ענה 'כזית', חזרו ושאלו שיש כמה שיטות, יש 27
 סמ"ק ויש...', והוא ענה בנוח נפש 'כזית'. גם אבותינו היו
 נושאים את עיניהם לשמים לראות מתי שעת המנחה, ואנו
 נושאים עינינו למטה, לשעון מעשה ידנו, לדייק בדקות
 ובשניות. ואכמ"ל.

19. עיון במקורו של הפסוק מגלה כי נושא אינו הצדיק כי אם ה',
 הפועל בעולם ומנהיגו. חכמים בדרשתם הסבו פסוק זה למי
 ששונה הלכות, שהוא הולך בדרכו של ה' (עיין הלכות דעות
 א,יא-יד). ואכן מטרת האדם להבין את דרכו של ה' בעולם
 (הליכות ה' בעולם) על פי התורה, ומתוך כך לעצב את חייו
 (הליכות עולמו של הלומד).

20. תיקון הדעות – במובנו של המושג "דעה" – הוא גם המשמע
 המובא ב"מורה הנבוכים" (ג,א): "ודע, כי מעשה העבודות
 הללו, כקריאת התורה והתפילה ועשיית שאר המצוות, אין
 תכליתן אלא שתוכשר [הכשרה של הרגל וסיגול, כהערת
 המהדיר הגר"י קאפח זצ"ל] בהתעסקות במצוותיו יתעלה
 מלעסוק בענייני העולם, כאילו התעסקת בו יתעלה, לא
 בזולתו". והבאתי משפט זה כתואם למה שכתב הרמב"ם
 ב"משנה תורה" בגלל שיש מי שטעה בדבר וייתכן שהוטעה
 מחמת התרגום הישן.

21. ראה דבריו הנפלאים של הרב קאפח בהקדמתו לספר מורה
 הנבוכים ובהערתו שם (א,עא הערה 10).

22. איגרות הרמב"ם (מהדורת קאפח, עמ' קלה-קלו). עיין שם
 והווה צימאונך.

23. ספר התורה שהיה במקדש, שעל פיו הוגהו כל ספרי התורה.

24. ראה תלמוד בבלי (כתובות פו,ב; חולין קלב,ב). ובאופן ברור
 יותר דברי התוספתא (מכות ג,י) והירושלמי (ניזר ד,ג).

25. ראה הערכתו של הרמב"ם לבירור נוסחאות מדויקות וטרחתו
 בכיבוש זה בספר משנה תורה [מלבד ציון נוסחאות לא
 מוכרעות, כגון בהלכות שביית יום טוב (ב,ב); א. הלכות
 אישות (יא,יג): "יש גאונים שהורו... ואין דרך התלמוד מראה
 דבר זה, וטעות היתה בנוסחאות שלהם. וכבר בדקתי על
 ספרים רבים וקדמונים, ומצאתי שהדבר כמו שאמרנו, שאין

40. (א,א): "שהעיקר בכל לשון חוזר למה שדיברו בו בעלי אותו לשון ונשמע מהם".

41. למחקר מקיף, ראה ת' צורבל, מסורת הניקוד של הרמב"ם לפי האוטוגרף של פירושו למשנה, הוצאת מאגנס, ירושלים תשס"ד.

42. כתיב זה הוא הכתיב של רבותינו הגאונים, והוא מופיע בכל דבריהם ודברי בני דורם (הערת מו"ר הרב א"ר זייני). דוגמה בולטת לזה יש בדברי ר' טוביה ב"ר אליעזר, שחי בארץ יוון במאה התשיעית לאלף החמישי, בתקופת הגאונים, במדרשו "לקח טוב", המכונה "פסיקתא זוטרתא", על פסוקי ברכת כהנים (במדבר ו, כו): "וכנגד שלש יו"דין: "ברכך", "יאר", "ישא", כותבין את השם בשלשה יו"דין". ראה על כך זהר בהעלותך (קנא,א) וראה סיכומם של דברים בשדי חמד (מערכת המ"ם, סימן יב, סוף ס"ט).

43. "ורבות עתים אין חז"ל מדייקים להביא את הפסוק ככתבו אלא עניינו ורוחו" (הערת הגר"י קאפח, הלכות נדרים, פ"א הערה ז).

44. וראוי להביא את דברי ר' מסעוד חי רקח בהקדמה לספרו מעשה רקח: "וכאן הבן שואל, לפני ישראל, נדפסו ההשגות של הרמב"ם ז"ה" ודמוע לא הביאותם בקרב האר"ש. אפרש שיחתי שיחת קלה שבקלות. כי מכיון שאיני מזכיר התירוץ וההלצות, מאחר שכבר קדמוני השני המאורות הגדולים, הנחמים באיילים, הרב המגיד ומר"ן כ"מ ז"ל, דנתי בעצמי שאינו בדין להזכיר ההשגה בלתי ההלצה ואם אמרתי להזכיר ג"כ תירוץ הגאונים הנ"ל מה בצע להרבות דברים..."

45. כך למשל המושג 'קמיצה' שהתקבע הפירוש שמשמעו כפיפת שלוש האצבעות האמצעיות בכף היד, כפירוש רש"י (כגון בבלי, כתובות ה,ב), בעוד שלדעת הרמב"ם מדובר בארבע אצבעות (מעשה הקרבנות י,ג). לכן למשל העדפנו להשתמש במילוננו של ר' נתחום הירושלמי, מילון ייעודי לספר משנה תורה, שנכתב במצרים סמוך לכתיבת חיבור זה.

46. פירושי רמב"ם לעם מבוססים רבות על רש"י והתוספות לתלמוד. מנגנון ההערות של רמב"ם לעם כורך בד כבד שלושה יסודות: מקורות הרמב"ם; דיון (לא-שיטתי) בהתאמה למקורות ולמקומות אחרים ברמב"ם; וביאור. השילוב של שלושת אלה מפריע להרבה מן הלומדים, בפרט בגלל המספור העילי בהלכות, הקוטע את רצף הקריאה ומאלץ את הקורא להשפיל את מבטו אל ההערות מבלי שידע אם יש בה ביאור או רק הפניה למקור הדין. ההפניות למקורות הרמב"ם והדיון בהם הוא מרכיב ניכר במהדורות רמב"ם לעם, ואילו אנו מטרתנו להנגיש את הרמב"ם כפי שהוא ולבאר אותו, ולא לעסוק בהרחבה במקורותיו. את אלו אפשר למצוא בנושאי כליו של הרמב"ם, ראשונים ואחרונים. שילוב ההפניות למקורות בביאור מסרבל אותו ועלול לבלבל את הלומד.

התימנים שכתבאלים קדמוניים אינו זהה לנוסח שבכתבי יד תימן כאן, וזו הוכחה נוספת למידת דייקנותם של כתבי היד התימניים. כן נוסח סידורי תימן הקדומים ("תכאליל") קרוב מאוד לנוסח רבנו, אך גם במקומות שהוא שונה, לא נגעו סופרי תימן בנוסח הרמב"ם.

31. יוצאים מכלל זה שני מקומות (מעשר שני ז,טז; פסולי המוקדשין יט), שבהם ברור שנפלה טעות סופר, ועל כן חרגנו מנוסח כתבי היד והערנו על כך.

32. הגר"י קאפח סבר כי כל התשובות לחכמי לונגל מזויפות. כנגדו טען הר"י שילת שהן מקוריות. לשתי הדעות, ראה ספר זיכרון להרב יצחק ניסים, כרך ב, עמ' רלה-רנו.

33. אף לא הערנו על חילופי נוסח בין 'מנה' לבין 'מאה', שמשמעותן זהה. וכאן המקום להעיר שהגדרת שינויים משמעותיים אינה קלה כלל ועיקר. אף על פי כן ניסינו להכריע על פי אמת המידה שבחרנו, שהיא אם הלומד הפשוט עשוי להתעניין בשינוי אם לאו.

34. במקרים מסוימים סטינו מכתבי היד התימניים, כשנוכחנו לדעת שדרכו של הרמב"ם שונה ממסורת הקריאה התימנית. לדוגמה, סטינו מן הכתיב התימני "בעל כרהו", בה"א, מפני שבכתב יד רבנו במשנה כתוב בכל מקום "בעל כרחו" בחי"ת (ראה למשל סוטה ג,ב), וכן הוא בכל כתבי היד האחרים. דוגמאות נוספות הן הכתיב התימני "חזיה", שסטינו ממנו וגרסנו "חָיָה" (הלכות תשובה ח,א), כפי שניקד רבנו בנוסח המשנה (ערלה א,ה). משום כך גם ניקדנו "שעת הַדְּחָק", שלא כעולה מן הכתיב התימני "שעת הדוחק", המתאים לדרך הקריאה המיוחדת של בני תימן, מפני שהיא שונה בדבר זה מן הכתיב המקורי שיצא מתחת יד רבנו.

35. רק בענייני ברכות, חילופי הנוסח תכופים יותר, שהרי "כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות – אינו אלא טועה" (הלכות ברכות א,ה; וראה הלכות קריית שמע ז,א).

36. ראה לדוגמה הלכות קידוש החדוש (יא,ב) מיקום המילים "השמש והירח" והשווה לחלוקה שבדפוסים.

37. ראה לדוגמה הלכות חמץ ומצה (א,ה) בעניין "חמץ שנתערב בדבר אחר כפסח בין במינו...". שיש ספק אם מקום הפסיק לאחר המילה 'אחר' (כדעת הרב קאפח, עיין בדבריו על אתר) או לאחר המילה 'כפסח' (כדעת הרב רבינוב'יך שם). דוגמה נוספת יש בסוף הלכות בית הבחירה (ח,יא): "הגיעו אלו ואלו אומרים שלום הכל שלום", שספק אם "הכל שלום" הוא מענה או המשך השאלה.

38. לעתים דרכו של רבנו לפתוח משפט של ציטוט ישיר בשי"ן היוקה, כדרכה של הארמית ולשונם של הגאונים, המשמשת בימינו רק לפתיחת דיבור עקיף. וכיוון שמדובר בציטוט, הוספנו גם כאן גרש אחד לפני הציטוט ולאחריו, כגון: "והכומרין אומרים להם שבעבודה זו תרבו ותצליחו", ויעשו כך וכך, ו'אל תעשו כן וכך" (הלכות עבודה זרה א,ב).

39. ראה התייחסותו של הרמב"ם בפירושו למשנה תרומות